

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ПРАВА
КАФЕДРА МІЖНАРОДНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Авторитаризм в Україні в площині президентської вертикалі: минулі та майбутні тенденції

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 052 Політологія

Спеціалізація: _____

Освітня програма: ОПП Політологія

Шифр роботи: _____

Виконав студент 4 курсу, група ПОЛ-20-1 М. І. Кравцов

Підпис

Ініціали, прізвище

Керівник: к. філос. н., доц. Я. В. Ювсечко

Науковий ступінь, звання

Підпис

Ініціали, прізвище

Нормоконтролер: _____

Підпис

Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:

Завідувач кафедри міжнародної

комунікації та політології

О.О. Заславська

Підпис

Ініціали, прізвище

Дата

Хмельницький 2024

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри міжнародної
комунікації та політології

О.О. Заславська

«__» червня 2024 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Максима Ігоровича Кравцова

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Авторитаризм в Україні в площині президентської вертикалі: минулі та майбутні тенденції»

Керівник кваліфікаційної роботи: Ярослав Володимирович Ювсечко, кандидат філософських наук, доцент

Затверджено наказом ректора університету від _____ 2024 р. № _____

2. Робота була подана студентом на кафедру 26 грудня 2023 р.

3 Вихідні дані до роботи: _____

4 Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

5. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Ініціали, прізвище та посада консультанта	Підпис, дата
1	Я.В. Ювсечко, к. філос. н., доц.	
2	Я.В. Ювсечко, к. філос. н., доц.	
3	Я.В. Ювсечко, к. філос. н., доц.	
4	Я.В. Ювсечко, к. філос. н., доц.	
5	Я.В. Ювсечко, к. філос. н., доц.	

6. Дата видачі завдання _____

ПЛАН КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Перелік умовних скорочень, абревіатур та позначень

Вступ

Розділ 1. Наукове визначення поняття «авторитаризм» та його вияви в українській політичній культурі в історичній площині

1.1. Наукове визначення авторитаризму

1.2. Сумісність української політичної культури з авторитаризмом в історичній площині ХХ століття на теренах українських земель

1.3. Узагальнення та висновки до розділу 1

Розділ 2. Пострадянська Україна. Каденції Л. Кравчука та Л. Кучми

2.1. Каденція Леоніда Кравчука

2.2. Каденції Леоніда Кучми та порівняння з каденцією Л. Кравчука

2.3. Узагальнення та висновки до розділу 2

Розділ 3. Україна між двох революцій. Каденції В. Ющенко та В. Януковича

3.1. Каденція Віктора Ющенко та його порівняння з попередниками

3.2. Каденція Віктора Януковича та його порівняння з попередниками

3.3. Узагальнення та висновки до розділу 3

Розділ 4. Україна під час війни. Каденції П. Порошенка та В. Зеленського

4.1. Каденція Петра Порошенка та його порівняння з попередниками

4.2. Володимир Зеленський до початку повномасштабної війни з Росією та його порівняння з попередниками

4.3. Узагальнення та висновки до розділу 4

Розділ 5. Авторитаризм сьогодні та ризики його проявів в майбутньому

5.1. Авторитарний Зеленський після початку повномасштабної війни

5.2. Можливість прояву авторитарних критеріїв наступниками Зеленського

5.3. Узагальнення та висновки по розділу 5

Висновки

Список бібліографічних посилань та використаних джерел

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Визначення теми, об'єкта і предмета даного дослідження, постановка мети і завдань.	13 серпня 2023 р.	виконано значно раніше строків
2	Визначення теоретичних та інших засад. З'ясування актуальності теми.	28 жовтня 2023 р.	виконано значно раніше строків
3	Оформлення вступу.	13 березня 2024 р.	вказана остаточна дата
4	Оформлення I розділу.	1 листопада 2023 р.	виконано
5	Оформлення II розділу.	6 листопада 2023 р.	виконано
6	Оформлення III розділу.	21 листопада 2023 р.	виконано
7	Оформлення IV розділу.	16 грудня 2023 р.	виконано
8	Оформлення V розділу.	26 грудня 2023 р.	виконано
9	Оформлення висновків.	29 лютого 2024 р.	вказана остаточна дата
10	Перше завершення роботи.	26 грудня 2023 р.	виконано
11	Скорочення роботи.	1 травня 2024 р.	виконано
12	Оформлення роботи згідно казенних формальностей.	До 1 червня 2024 р.	виконано
13	Попередній (пробний) захист кваліфікаційної роботи.	12 червня 2024 р.	захищено
14	Захист кваліфікаційної роботи (згідно з графіком)	24 червня 2024 р.	захищено

Студент

М.І. Кравцов

Підпис

Ініціали, прізвище

Керівник роботи

Я.В. Ювсечко

Підпис

Ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Тема кваліфікаційної роботи: «Авторитаризм в Україні в площині президентської вертикалі: минулі та майбутні тенденції»

Кваліфікаційна робота містить 5 розділів та 15 підрозділів у сукупності, 106 сторінок, 233 друкованих та інтернет-джерел.

Ключові слова: авторитаризм, президент, каденція, правління, Україна, попередники, наступники, тоталітаризм, демократія.

Об'єкт дослідження: авторитаризм у його проявах в Україні.

Предмет дослідження: прояви авторитаризму в політичному житті України через призму каденцій президентів України – з часу незалежності і до сьогодні.

Мета роботи: дослідження проявів авторитаризму в політичному житті України з метою розкриття його історичних коренів, оцінки сучасного стану та визначення можливих загроз для демократичних інститутів у майбутньому.

Методи дослідження: аналіз бібліографічних джерел, порівняння, узагальнення, систематизація, прогнозування.

По результатам дослідження вивчено проблематику авторитарних тенденцій в політичному житті України, звертаючи увагу на минулих проявах та загрозах у майбутньому. Проаналізовано всіх президентів України на авторитаризм. Вивчено взаємодію авторитарних та демократичних сил під час змін в Україні.

Результати можуть бути використані в контексті змін у політичному ландшафті та динаміці в Україні, особливо сьогодні, під час авторитаризації держави, задля того, щоби виявляти та розуміти токсичність тих чи інших авторитарних проявів та запобігти деструктивних наслідків в майбутньому, адже часто посилення авторитарних проявів призводить до тоталітаризму.

Випускник

М. І. Кравцов

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту «24» червня 2024 р.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень, абревіатур та позначень	7
Вступ.....	8
Розділ 1. Наукове визначення поняття «авторитаризм» та його вияви в українській політичній культурі в історичній площині.....	10
1.1. Наукове визначення авторитаризму.....	10
1.2. Сумісність української політичної культури з авторитаризмом в історичній площині ХХ століття на теренах українських земель.....	15
1.3. Узагальнення та висновки до розділу 1.....	17
Розділ 2. Пострадянська Україна. Каденції Л. Кравчука та Л. Кучми.....	18
2.1. Каденція Леоніда Кравчука.....	18
2.2. Каденції Леоніда Кучми та порівняння з каденцією Л. Кравчука.....	20
2.3. Узагальнення та висновки до розділу 2.....	26
Розділ 3. Україна між двох революцій. Каденції В. Ющенка та В. Януковича...30	
3.1. Каденція Віктора Ющенка та його порівняння з попередниками.....	30
3.2. Каденція Віктора Януковича та його порівняння з попередниками.....	33
3.3. Узагальнення та висновки до розділу 3.....	40
Розділ 4. Україна під час війни. Каденції П. Порошенка та В. Зеленського.....	44
4.1. Каденція Петра Порошенка та його порівняння з попередниками.....	44
4.2. Володимир Зеленський до початку повномасштабної війни з Росією та його порівняння з попередниками.....	48
4.3. Узагальнення та висновки до розділу 4.....	52
Розділ 5. Авторитаризм сьогодні та ризики його проявів в майбутньому.....	56
5.1. Авторитарний Зеленський після початку повномасштабної війни.....	56
5.2. Можливість прояву авторитарних критеріїв наступниками Зеленського....	69
5.3. Узагальнення та висновки по розділу 5.....	72
Висновки.....	76
Список бібліографічних посилань та використаних джерел.....	83

Перелік умовних скорочень, абревіатур та позначень

- ЄС – Європейський Союз, також партія «Європейська Солідарність»
- США – Сполучені Штати Америки
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік (Радянський Союз)
- УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка (у складі СРСР)
- РФ – Російська Федерація
- КНР – Китайська Народна Республіка (Китай)
- КНДР – Корейська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея)
- СН – партія «Слуга Народу»
- ПР – «Партія Регіонів»
- БЮТ – тодішній «Блок Юлії Тимошенко», нині – партія «Батьківщина»
- РПЦ – Російська православна церква
- УПЦ МП – Українська православна церква (Московського патріархату)
- ПЦУ – Православна церква України
- КДБ – Комітет державної безпеки (був в СРСР, нині існує лише в Білорусі)
- ЗМІ – Засоби масової інформації
- СДПУ(О) – Соціал-демократична партія України (об'єднана)
- КМДА – Київська міська державна адміністрація
- СБУ – Служба безпеки України
- УДАР – Український Демократичний Альянс Віталія Кличка (партія)
- САП – Спеціальна антикорупційна прокуратура
- НАБУ – Національне антикорупційне бюро України
- НАЗК – Національне агентство із запобігання корупції
- ГПУ – Генеральна прокуратура України
- Нардеп – Народний депутат України
- Кабмін, КМУ – Кабінет Міністрів України
- РНБО – Рада національної безпеки і оборони України
- ЗСУ – Збройні сили України
- ТЦК (та СП) – Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки
- КМІС – Київський міжнародний інститут соціології

ВСТУП

Актуальність теми.

Робота, що розглядає актуальність змін у політичному ландшафті та динаміці в Україні, набуває важливості в сучасних умовах, оскільки країна переживає період авторитаризації, а тим паче, наявні тенденції переходу до тоталітарного політичного режиму. Зростання авторитарних тенденцій у владі зачіпає різноманітні аспекти життя суспільства, включаючи свободу слова, демократичні інституції та права людини. Продовження фатального розвитку подій уже призводить до загострення політичної та соціальної напруги, а також повного паплюження всіх громадянських свобод, які закріплені нормами Конституції та міжнародного права. Розуміння всіх авторитарних ознак у цілому є ключем, щоби протистояти тенденціям авторитаризму, які будуть шкодити суспільству, а також запобігти подібним режимам у майбутньому. Дослідження цього явища дозволяє виявити й аналізувати патерни, тенденції та механізми, що сприяють поширенню негативних авторитарних доктрин, а також знайти шляхи протидії і захисту демократичних цінностей.

Крім того, в контексті українського суспільства, де демократичні інституції ще не встановились, як потрібно, через радянське минуле, варто визначати та розуміти всі потенційні деструктивні чинники авторитаризму. Це дасть можливість активно впливати на них, розвивати важелі контролю і впливу на політичну систему, а також може дати поштовх для розвитку та підтримки демократії серед населення. Дослідження актуальної проблематики авторитаризму в Україні має важливе значення для забезпечення стійкості політичної системи, зміцнення демократії та захисту прав і свобод громадян.

Мета роботи.

Метою роботи є дослідження проявів авторитаризму в політичному житті України з метою розкриття його історичних коренів, оцінки сучасного стану та визначення можливих загроз для демократичних інститутів у майбутньому.

Об'єкт дослідження.

Об'єктом дослідження являється авторитаризм у його проявах в Україні.

Предмет дослідження.

Предметом дослідження є прояви авторитаризму в політичному житті України через призму каденцій президентів України – з часу незалежності і до сьогодні.

Методи дослідження.

У даній роботі використані такі методи: аналіз бібліографічних джерел, порівняння, узагальнення, систематизація, прогнозування.

Практичне значення одержаних результатів.

Це наукове дослідження спрямоване на те, як правильно охарактеризувати того чи іншого керівника держави з точки зору політичних режимів, а також вказує на те, чого не можна допустити з аспектів авторитаризму для нашої країни, щоби ми не стали тоталітарною утопією, як описував Орвелл в своїх творах. Безумовно, що авторитаризм може бути цілком адекватним і навіть хорошим в деяких своїх проявах. В роботі вказано, що такі «азійські тигри», як Сінгапур та Південна Корея, довели те, що авторитаризм цілком може бути адекватним для розвитку держави та нації. Але на жаль, не кожній державі вдається поєднати такі непок'єднані речі. Власне, Україна тут не виключення, як наслідок – ми котимось до тоталітарного режиму: в дечому копіюючи режим Російської Федерації, а в дечому навіть перевершити його.

Апробація дослідження.

Подано до друку статтю «...» у фахове наукове видання «...».

Взято участь у науковій конференції «...».

РОЗДІЛ 1

Наукове визначення поняття «авторитаризм» та його вияви в українській політичній культурі в історичній площині

1.1. Наукове визначення авторитаризму

Авторитаризм — режим, у якого вся влада, чи її більша частина контролюється однією особою або конкретною групою людей. Конкретним атрибутом є централізація влади, застосування репресій, але зазвичай не настільки, наскільки це проявлено в тоталітарних державах, щоправда, виключно в політичній площині, зазвичай влада не втручається в інші сфери життя громадян [195]. Найбільш крайнє і радикальне проявлення авторитарності — це **тоталітаризм**, *тому ці поняття часто плутають*.

Запровадили цей термін теоретики Франкфуртської школи неомарксизму. Вони уточнили певну доктрину соціальних термінів, які мають місце як і в політичних культур, так і в свідомості людей в цілому. Авторитаризм — це система, яка заснована на строгіших і жорсткіших підпорядкуваннях режиму і правителю, ніж за демократії. Атрибути режиму базуються на тому, що в суспільстві має бути вірність та поклоніння вождю (але менше, ніж за тоталітаризму), а народ має слухати авторитетів і владу. Це режим автократії, атрибутом якої є те, що справжню демократію як щодо виборів, як і в питаннях керування державою і її органами, знайти буде неможливо. Також може зливатись з диктатурою, яка проявляється різними ступенями жорсткості.

Існує не менше 10 науково визначених типів авторитаризму [195]:

- **військово-формальний уклад** — хунта або інша диктатура еліт при обмеженості інтелігенції для спеціальних доктрин. Бюрократія дуже сильна.
- **корпоративний або кооперативний авторитаризм** — устрій, через який консолідуються економічні конгломерати щоби протистояти ідеології, заангажованості і монопольності (франкісти в Іспанії, Салазар у Португалії).

- **дототалітарний авторитаризм** – щось між демократією і тоталітаризмом, коли група, каста, яка проявлена своєю утопією, ще не створила свої доктрини, цілі, завдання, не легітимізувала себе, не зробила фундамент, але уже обмежує діяльність та інтереси для громадськості, церкви тощо.
- **постколоніальний авторитаризм** — особливий режим, який проявляється у колишніх колоніях при жазі до незалежності, але спроби демократизувати суспільство проявляються обмеженням або навіть заборонаю політичного плюралізму в умовах нестабільної економіки, згодом це може призводити до придушення демократії. Такими країнами були колишні колонії Старого Світу, а також як виключення – країни Середньої Азії, які були у складі СРСР, так і залишились авторитарними, а Туркменістан взагалі тоталітарний.
- **етнічна, расистська або сегрегаційна псевдодемократія** — абсолютна мобілізація влади окремо взятою національною або етнічною групою, яка являється меншістю в країні, з елементами тоталітарних порушень прав та свобод інших рас або національностей. Такою була ПАР за часів апартеїду, поклав край цьому Нельсон Мандела, який сам був репресований в ті часи.
- **традиційний уклад** — закрита система, єдина і непохитна структура політичної еліти, зазвичай родове, спадкове, династичне управління.
- **султанат** — радикальний традиційний режим персональної тиранії при забороні або обмеженні будь-якої опозиції, політичного плюралізму, низькому рівні політичної свідомості народу. Спадковість правлячої посади, конкретної ідеології зазвичай немає, підданство султану підтримується маніпуляцією, деякою абсурдністю, іноді пригніченням і насильством.
- **авторитарний егалітаризм** — сьогоднішній комунізм (В'єтнам, Куба, Венесуела), замкнута і закрита система з єдиною структурою і обмеженим поняттям приватної власності, яка там нестабільна або метастабільна.
- **авторитарний елітаризм** — порядок із розрізненістю еліт, які зв'язані з олігархами, капіталістами тощо, але негнучкість та застарілість цього режиму робить народ і без того нещасним при низькому добробуті.

- **конкурентні олігархії** — система, яка складається з пасивного соціально-економічного базису, але вона відкрита для олігархів, щоб брати участь у політичних іграх. Політика будується на конкурентних війнах економічних еліт, яка також не несе добра населенню країни.

Німецький політолог Шлоссер колись виділив таку типологію автократії [67]:

- Традиційні абсолютні монархічні порядки.
- Олігархічні, коли влада належить деяким кланам, олігархам, клікам тощо.
- Держави «соцтабору» із ірраціональними властивостями соціалізму, його видів, укладів своїх культур (деякі республіки колишнього СРСР).
- Воєнні диктатури, хунти.
- Теократичний режим, при якому вся повнота політичної влади знаходиться у духовних персон. На сьогодні це, наприклад, Ватикан.

Науково визначені ознаки авторитаризму [195]:

- **автократія** або мала кількість осіб при владі (диктатор, олігархат тощо);
- **централізація політичної влади**, закритий характер політичної еліти,
- **пріоритет силових методів** у вирішенні до політичних суперечок, відчуження народу від влади. Народ безсилий, обмежені або знищені принципи виборів до державного апарату та посад;
- **не дотримано розподілення влади**, голова і виконавчі органи влади домінують, в той час, як роль представницького органу підірвана;
- **монополія державної влади на політичну сферу**, часто обмеження, «вставляння палок у колеса» опозиціям і конкурентам (хоча через несвідомість народу може не бути різних політичних інституцій, або нема довіри від народу до партій);
- **немає повного контролю в сферах громадян**, невтручання, або обмежені зміни в сферах, які не мають зв'язку з політикою, наприклад, в економіку;

- **домінування командного і адміністративного методу** державного управління, на відміну від тоталітарних режимів, не застосовуються масові репресії, або застосовуються виключно в політичній площині;
- свободи і права людей мають силу у державі, **але реально не дотримані** (зазвичай у політиці), хоча, на відміну від тоталітарного режиму, вони не так порушуються і можуть бути дотримані відповідним чином;
- **людина не має гарантії**, коли звертається до влади;
- **народ не має контролю над силовими структурами**, вони використовуються задля політичного контролю.

Дуже поширеним явищем є постійна імітація виборів. Завдяки ній проводяться агітаційно-пропагандистські заходи з усіма формальностями для виборчого процесу (голосування, конкуренція серед кандидатів тощо) при неможливості отримання влади опозицією. Дуже яскраво це було проявлено у Білорусі в 2020 році [1], через що деякі країни стали називати Олександра Лукашенка «самозваним» президентом Білорусі. Відповідно до Всесвітнього доповіді 2022 року за даними Human Rights Watch [7, 12], такі ж дії були проявлені в Росії на парламентських виборах 2021 року, коли головного опозиціонера Путіна – Навального отруїли газом, а згодом відправили в тюрму, його партію заборонили, в Бангладеш були арешти, викрадення та навіть убивства кандидатів, в Нікарагуа поступили аналогічно як в Білорусі в 2020 році, в Уганді тодішній президент арештував конкурентів, коли побачив в них загрозу собі, в Узбекистані взагалі не зареєстрували ніяку партію, в Камбоджі і Таїланді їх розпускали, а лідерів виганяли за кордон [7, 12]. Також це джерело вказує, що в путінській Росії склався режим «електорального авторитаризму».

Авторитарний режим – це «компроміс» між тоталітаризмом і демократією, він є перехідним. Авторитарний режим подібний тоталітарному за політичною ознакою, а демократичному – з економічного, тобто люди, обмежені в політиці, водночас можуть бути не обмежені в економіці, чи культурі, релігії тощо. Авторитарні режими можуть бути класифіковані як:

- **абсолютні монархії**, в яких влада зазвичай повністю належить одній особі,
- **військово-бюрократичні диктатури**, хунти, встановлені внаслідок військових переворотів через нерозвинене громадянське суспільство та слабкість демократичних доктрин, коли офіцери виступають найбільшою силою, яка має все для захоплення влади у державі (у різні часи Греція, деякі країни Латинської та Південної Америки, Африки та Азії);
- **вождистські тоталітарні** – спираються на авторитет сильної особи, можуть мати підтримку народу і передумовою становлення яких може виступати певна загроза для держави (Німеччина часів Гітлера, СРСР часів Сталіна);
- **змішані**, які містять елементи різних режимів (наприклад, військовий режим, який був у Чилі 1973 року, пізніше став режимом особистої влади);
- **неоавторитарні режими** – владу має і контролює лише одна правляча партія, інших партій або не існує, або вони мають номінальний, декоративний характер (КНДР, КНР, Білорусь), або формально функціонують за наявності навіть багатьох партій, необмеженої опозиції, періодичних виборів, але влада все одно зберігається в руках лише однієї (Сирія).
- **персональні тиранії** – влада у диктатора спирається на побудовану мілітаристську доктрину або серйозну поліцейську структуру.

В умовах авторитарних режимів можуть існувати профспілки і партії, але під жорстким, контролем верхівки влади, часто опосередковано – спецслужби, служби безпеки, контррозвідка тощо. Щоправда, на відміну від тоталітаризму, рівень контролю, все-таки нижче. Але на відміну від тоталітаризму, априорі не можна назвати поганим режимом: у країнах Азії (Сінгапур, Південна Корея, Таїланд) авторитарна влада зосередилась на вирішенні завдань економіки, упровадженні реформ, забезпеченню порядку, недопущенню протистоянь групових інтересів. Сьогодні вони економічно сильні та розвинуті країни [2, 3, 4, 5]. Можна зазначити, що у Сінгапурі Лі Куан Ю, який керував аж 30 років, провів реформи, отримав тяжку перемогу в війні з корупцією, перетворив колишню бідну колонію Великої Британії в процвітаючу державу, але й створив

авторитарний режим, де є абсурдні закони: не йти компаніями після 22:00, ба навіть смертна кара через повішання [3]. Сильний і нагляд, де з 2011 року повсюди відеокамери. З ними, наприклад, знайшли людину, яка викинула з балкона недопалок, за що їй прийшов штраф на 14 тисяч доларів [4].

В Південній Кореї ситуація була інакша – в 1961 році там стався військовий переворот, до влади прийшла військова хунта на чолі з генералом Пак Чон Хі. Він був колишнім офіцером японської армії – і намагався відтворити в Кореї японську систему дзайбацу – економіка з крупними холдингами, якими володіли сімейним кланам, були лояльні владі та урядам і вкладались в необхідні для держави індустрії. Сімейність підприємств спрощувало реляції між державою і компаніями, бо владі не потрібно було контролювати все, лише голову сімейства. Пак Чон Хі правив 17 років – в 1979 році він був застрелений своїми спецслужбами. Незважаючи на репресивний режим, він кинув все на розвиток економіки і добився успіху [5].

Авторитарні режими керують окремими сферами, залишаючи простір для суспільної і/або економічної самостійності. Для цього є кілька прагматичних причин. По-перше, сучасний світ глобалізований, і правлячі еліти або навіть транснаціональні економічні групи можуть переслідувати власні інтереси, допоки режим дозволяє якусь активність, яка не може бути контрольована кимось. А по-друге, такі режими можуть користуватись доктринами, створеними іншими режимами, якщо це допомагає досягнути цілей. [6]

1.2. Сумісність української політичної культури з авторитаризмом в історичній площині ХХ століття на теренах українських земель

З давніх віків на території України існували держави монархічні, авторитарні, з самодержцями на чолі, починаючи зі скіфських царів, і закінчуючи Радянським Союзом – «імперією зла», як тоді виражався Рейган. В контексті політичної культури, можна впевнено виразитись, що українська нація звикла до того, щоби «нами керувала сильна рука», особливо в сьогоднішні часи [8, 9]. Ще в 1918 році під час гетьманату Павла Скоропадського відбувся

Всеукраїнський з'їзд хліборобів, які тоді заявляли, що «для спасіння країни нам необхідна сильна влада. Нам потрібен диктатор, згідно зі старовинними звичаями – Гетьман» [8]. Але, незважаючи на те, що в історії Україною керували виключно недемократичні держави, в українців існує щось таке, завдяки чому наша нація не дає себе повністю поневолити чи знищити.

Цікаво, що суспільство розділилось надвоє – ті, хто підтримує демократію і не бажає її. В 2020 році центр Світового дослідження цінностей проаналізував Європу, і з приводу України дав неоднозначні результати. Попри зрушення у бік превалювання особистої відповідальності над відповідальністю держави, наше населення чекало сильного лідера, який вирішить все. Понад 58% воліли б щось на кшталт сильного лідера, якого ніщо не буде обмежувати. Водночас 66% вважають бажаною демократичну систему. Таке протиріччя свідчить про ціннісну орієнтацію на зовнішній контроль. Жити в демократії важливо 79,2% опитаним в 2020, що більше, ніж у 2011 році (74,1%). Однак такий показник був одним із найнижчих у ЄС і найближчим до схожих показників у Румунії та Чехії. При цьому тільки 29,2% вважали, що Україна демократична. В 2011 році так думали ще менше – 21,9%. У порівнянні з ЄС Україна в кінці списку. [10]

Але виникають питання після того, коли в кінці 2022 року Центр Разумкова, провівши опитування серед українців, заявив, що аж 93% громадян підтримують демократію, але 62% вважають «хорошим» те, що буде сильний лідер, який не буде залежати ні від кого, а близько 30% вважають хунту вдалою владою [11]. В 2024 опитування показало 14%, які вважають Україну диктатурою, але 60% бажають більше демократію, ніж автократію [219].

Як може існувати демократія, коли Україна скотилась в авторитарну прірву? **Українська влада тим чи іншим образом «копіює» владу Росії** [21], і відповідно в нашому політичному менталітеті, політичній культурі, не тільки в Російській Федерації, збереглись радянські доктрини. Але ми потихеньку ідемо в ногу з часом, а от Росія уже давно закрила «вікно в Європу».

1.3. Узагальнення та висновки до розділу 1

Авторитаризм – це перехідний метастабільний режим, в якому права та свободи можуть бути повністю або частково обмежені, є централізація влади та застосування репресій та терору, але винятково в політиці, також мала роль репрезентативності влади в цілому, оскільки людей усувають від процесу виборності влади. Правління одноособове або групове, необмежене законами. Цей режим обмежує політичні свободи, репресує опозиції та контролює ЗМІ. Авторитаризм може проявлятися по-різному: причинами, цілями та методами.

Авторитарні режими не зовсім тоталітарні. Вони лишають простір для суспільної та/або економічної самостійності. Для цього є кілька прагматичних причин: по-перше, ми глобалізовані. Верхівки і економічні групи переслідують свої цілі, поки дозволено те, що не контролюється. Вони іноді дозволяють бізнесу діяти без інтервенції держави. По-друге, вони гнучкі. Вони можуть мати інструменти, створені іншими режимами, якщо це дає досягнути цілей. Автократії можуть проводити «вибори» або вдавати ілюзію політичної опозиції.

Українська політична культура складна, бо має і демократичні, і авторитарні елементи, дякуючи довгій хронології авторитарних режимів на території України: від древніх царів і до тоталітарного СРСР. Зараз суспільство більш демократичне. Це зв'язано з революціями та війнами. Але незважаючи на її підтримку, все ще є люди, які підтримують автократію. Це корелюється з низьким рівнем довіри до влади, корупцією та економічними труднощами.

Наша політична культура молода. Демократичні цінності зміцнюються в українському суспільстві, але авторитарні атрибути все ще значущі. Успіх демократії залежить від здатності уряду подолати ці елементи та зміцнити довіру до влади. Опитування, проведені в 2020 і 2022 роках показали, що наше суспільство розділилося надвоє – на прихильників демократії та її противників. Це серйозний розкол для України. Успіх демократії залежить від здатності знайти компроміс між ними та побудувати щось, що буде відповідати інтересам українців. Це питання буде актуальним після закінчення великої війни.

РОЗДІЛ 2

Пострадянська Україна. Каденції Л. Кравчука і Л. Кучми

2.1. Каденція Леоніда Кравчука

Після розпаду СРСР Леонід Кравчук став першим президентом незалежної України. Звичайно, Україна після розпаду Радянського Союзу, у спадок отримала деякі радянські авторитарні чи навіть тоталітарні атрибути, до яких згодом повертались не раз інші президенти України. Це такі атрибути:

- **самодержавство** – тобто президентська форма правління,
- обмеження свободи слова, **цензура**,
- **знищення** незгідних людей чи опозицій, заборона тих чи інших сил,
- **репресії** тих чи інших осіб,
- **вплив** держави на церкви та релігійні організації тощо.

Деякі із цих атрибутів радянських часів Україна зразу на деякий час відкинула з себе з моменту проголошення незалежності, наприклад останній параметр [13]. Говорячи в контексті авторитаризму, Кравчука не можна назвати повністю авторитарним правителем. Один з небагатьох проявів авторитаризму Кравчука – він майже одразу після проголошення незалежності заборонив Комуністичну партію України [13]. Проте, слід враховувати той історичний контекст, в якому розвивалася Україна, і великі виклики, з якими стикнулася країна після відокремлення від Радянського Союзу. Необхідно також враховувати, що пізніше Україна пройшла через різноманітні етапи розвитку політичної системи, в тому числі і перехід до демократичного устрою. В цілому, хоча деякі прояви авторитаризму спостерігалися під час правління Леоніда Кравчука, вони були більше спричинені складними обставинами переходу країни до демократії та розвитком її державності.

Після розпаду СРСР український інститут президентства взяв опору на «силу», що являється проявом авторитаризму. Обравши інститут «сильного» президента на етапі здобуття незалежності, Україна, таким чином, збільшила

ризик ймовірного розвитку авторитарних практик та негативні наслідки такого явища, як то соціальне розшарування, несправедлива приватизація, корупція, клановість тощо, а вже перші роки самостійності виправдали найбільш негативні очікування. Якщо ж прийняти за правду щирість вибору президентської форми правління продиктовану перевагою державних інтересів над особистими та вірою у здатність голови держави виступити гарантом суспільних-демократичних цінностей, то можна стверджувати про повний провал ідеї. При цьому не варто прираховувати найбільших «заслуг» у розвитку авторитаризму саме першому президенту України Л. Кравчуку, який загалом все ж зберіг імідж демократа, хоча його політика і стала визначною. [14]

У перші часи незалежності фактично ніхто не звертав увагу на певні законодавчі невизначеності підсумкових статусів президента, що, певно, було результатом деякої «зачарованості» законодавця, коли сам факт щойно здобутої незалежності завадив обережному та раціональному мисленню на перспективу. Здається, що навіть інтелектуальна еліта недооцінювала важливості перших законодавчих кроків, помилки в яких здатні зашкодити затвердженню проголошених демократичних цінностей та схилити країну в бік авторитаризму. Необхідність у затвердженні принципу розподілу влади не практикувалась, що дало основу для авторитаризму. Так, видимий главою виконавчої гілки влади президент був наділений повноваженнями для вельми ефективного позиціонування в діяльності законодавчого органу – Верховної Ради, зокрема, володіючи правом законодавчої ініціативи та підписання законів. Так зване законодавче «яблуко розбрату» посилювалось зіткненням інтересів пропрезидентських структур та радами на місцях. Між тим, на фоні виниклої конфронтації між виконавчою та законодавчою владами наслідки, від якої болісно позначалися на становленні всієї політичної системи України, чим далі, тим більше давали про себе знати апетити першого президента [14], і відповідно, Україна більше нагадувала авторитарну державу.

Кравчук пропонував усунути посаду прем'єр-міністра та запровадити посаду віце-президента, розподіливши повноваження так, що президент займається армією та зовнішньою політикою, а віце-президент — економікою, і йому підпорядковуються всі економічні міністерства та відомства – але сам він підпорядковується президенту. Було тут і ще одне – оскільки віце-президент мав обиратися одночасно з президентом – Кравчук хотів цим цікавим чином «викинути» Раду з політичної орбіти держави, тобто позбавити її права призначати і знімати уряд і взагалі якось впливати на його склад. Логічно, що проти такої пропозиції виступили як Плющ, так і прем'єр-міністр Кучма, причім останній вважав таку подію за особистий напад на себе [15]. Це можна описати як недотримання розподілу влади та її узурпацію, а це прояв авторитаризму.

2.2. Каденції Леоніда Кучми та порівняння з каденцією Л. Кравчука

Леонід Кучма – поки що єдиний президент України, який знаходився двічі на цьому посту. Під час правління Кучми впродовж 10 років – з 1994 по 2004 рік в Україні спостерігався авторитарний режим, а деякі виокремили особливий термін, яким описували правління перших двох президентів – «авторитарна стагнація» або ж «деградуючий авторитаризм» [16]. Тут же і вказується, що режим Кучми можна описати як «шантажистську державу», в якій мали місце:

- **повсюдна корупція** – шантажистська держава не тільки поблажливо до неї ставилася, але навіть у багатьох випадках заохочувала.
- **ретельне відстежування корупції**, а також збірка компромату за допомогою контролюючих органів — міліції, СБУ, і, головне, податкової служби.
- **вибірковість закону** відповідно до політичної доцільності. Зрештою, з одного боку, існує повсюдна корупція, а з іншого – компромат мало на всіх. Кожен, хто займається бізнесом (або політикою), був на гачку при владі.

Це ще «квіточки», бо вітчизняний політолог Полохало вказував, що в Україні, як і в більшості пострадянських країн, склався «посткомуністичний неототалітаризм» [28, 29]. Проти нелояльних могли відкриватись кримінальні

справи, а не лише політичні. Хоча мова тут про політику, бо карали насправді не хабарників, а **нелояльних**. Цих всіх нюансів за Кравчука не було взагалі.

Але із демократією Кучма воювати принципово побоювся. Як не була йому особисто ненависна та незручна опозиція з усіх боків, але все ж таки ніколи її представництво у парламенті не було меншим необхідної кількості. Цікаво те, що співвідношення партій змінилося на користь правих на чолі з Ющенком під час другого терміну Кучми. Україна почала прощатися із рудиментами радянських доктрин. Що цікаво, Кучма виносив і прямі образи під час «касетного скандалу», які переходили навіть межі дозволеного і здорового глузду, і це дивно, бо авторитарний чи тоталітарний правитель не став би терпіти критику, яка завдавала б тої чи іншої шкоди йому чи його людям. Так, наметові містечка розганяли, на відміну від шахтарського мітингу за часів Кравчука, але наступні мітинги та ходи від цього ставали тільки більшлюдними [17]. Власне, Кучма не був на всі 100% авторитарним президентом України, але зрештою все таки був ним, на відміну від Кравчука.

Питання свободи слова в Україні під час Кучми було плачевне і критичне, на відміну від Кравчука. Кравчук не вчиняв репресій по відношенню до представників ЗМІ, на відміну від Кучми. Виконавча гілка влади, а саме тодішня міліція, прокуратури та суди, які були вкрай корумповані, не могли, або не хотіли належним чином карати за пов'язані з роботою вбивства щонайменше п'яти незалежних журналістів в період з 1995 по 2004 рік. До них відносяться вбивства Володимира Іванова з «Слави Севастополя» в Севастополі в квітні 1995 року; журналіста Ігоря Грушецького в Черкасах в травні 1996 року; Бориса Дерев'янка з «Вечірньої Одеси» в Одесі в серпні 1997 року; Ігоря Александрова з «Тог TV» в Слов'янську в липні 2001 року [18]. Цей список не є вичерпним.

Найбільш кричущим було викрадення і вбивство у вересні 2000 року Георгія Гонгадзе, редактора «Української правди», яке повідомляло про корупцію в уряді. [18-21, 31]. Уряд відверто перешкоджав розслідуванню, залякуючи свідків, підробляючи докази та замовчуючи твердження про те, що

Кучма, можливо, дав наказ про вбивство. Розслідування, яке роками йшло неефективно, з серйозними помилками і з «вставлянням палок в колеса» зі сторони влади, восени 2003 вилилося в арешт Олексія Пукача, який раніше очолював відділ стеження Міністерства внутрішніх справ. Це була перша високопоставлена особа, заарештована у справі. Що цікаво, згодом генпрокурор Святослав Піскун, який оголосив, що розслідування загибелі журналіста буде доведене до кінця, був звільнений Кучмою [19].

Ця культура безкарності стала шокуючим посланням світу про байдужість Кучми до свободи преси та верховенства закону. Справа Гонгадзе стала міжнародним скандалом після того, як з'явилися деякі записи, на яких нібито чути голос Кучми, і як він наказував своїм помічникам зі СБУ «подбати» про Гонгадзе, якого він називав «виродком». І досі не було закрито цю справу [20].

Здається, що Кучма ніби спеціально був ворогом преси. Він двічі потрапляв в рейтинги 10 ненависників демократії, які готував «Комітет захисту журналістів». У 1999 Кучма був шостим, в 2001 – сьомим в списку. Також Кучма був постійним в списку людей, найнебезпечніших для свободи слова у світі, у версії французьких «Репортерів без кордонів». Він опинявся в цьому списку в 2001, 2003 і 2004. Кучма знаходився в цьому списку як «авторитарний керівник» наряду з Лукашенко, Хаменеї тощо, в той же час, як Путіна охарактеризували як «фіктивного демократа» [19]. Знову-таки, ці ж «Репортери без кордонів» зазначали, що плюралізм мовних ЗМІ в Україні «серйозно підривається», попереджаючи про «тривожний рівень ворожості до журналістів з боку влади», включаючи «фізичні напади» [20].

Постійна оцінка Кучми як деспота свободи слова його взагалі не дивувала. В 1999 тоді ще дебютант Кучма обурено обіцяв подати в суд на цю організацію, а коли в 2001 Кучму знову включили до списку ворогів свободи слова і за версією «Комітету захисту журналістів» та за версією «Репортерів без кордонів», він на це сказав відверто: «ніяк», а також «я би сказати детальніше, але це лишиться на совісті тих, хто це друкує, і хто за цим стоїть» [19, 20].

Державне регулювання приватних ЗМІ було сильно заангажоване і політизоване під час правління Кучми. Приватні ЗМІ, основне джерело новин для більшості українців, перебували під жорстким контролем, і майже всі впливові теле- і радіостанції перебували в руках олігархів, які підтримували Кучму. Уряд переслідував і закривав ті ЗМІ, які критикували політику уряду, висвітлювали політичну опозицію або транслювали новини із закордонних ЗМІ.

Нацрада з телебачення і радіомовлення видавала ліцензії на приватне мовлення та контролювало дотримання вимог потайним, політизованим способом. Державні ЗМІ, такі як Національна телевізійна станція УТ-1, діяли як ЗМІ партій, обслуговуючи інтереси політиків, а не громадян. Урядові установи використовували політизовані податкові, пожежні перевірки та перевірки безпеки, щоб покарати ЗМІ за критичні репортажі у пресі та ефірі [18]. Між іншим, ця Нацрада буде **заангажована** не лише Кучмою, інші також використовували Нацраду в своїх інтересах, але Кравчук – зовсім ні.

Результатами тодішнього посилення владного контролю над пресою в Україні стало проведення восени 2002 року парламентських слухань з проблеми політичної цензури в ЗМІ, а також створення різних журналістських профспілок, в тому числі Незалежної профспілки журналістів. Разом з тим, успіхи опору спробам остаточно придушити свободу слова в країні незалежні спостерігачі і самі журналісти оцінюють, як досить скромні. Однією з причин цього відомий публіцист і засновник газети «Критика» Микола Рябчук вважав те, що відкриті протести у відповідь на репресії проти ЗМІ з боку нинішнього режиму запізнилися на багато років [21].

Українська влада тим чи іншим образом «копіює» владу Росії. Між обома країнами і досі простежується цілий ряд паралелей. І в Росії, і в Україні влада в деякі періоди схожі по характеру, звичкам тощо. За часів тоталітарного СРСР преса розглядалася як частина державного механізму. Крім того, в обох країнах і досі великий вплив олігархії та організованої злочинності. В цих умовах вкрай необхідною мала би стати професійна солідарність журналістів. У

радянському минулому був великий страх репресій. І досі ведуться чутки та суперечки, що за помилку в прізвищі Сталіна звільнювали, садили в тюрму, або й взагалі – розстрілювали, у випадку з одним редактором, який допустив у випуск газету, в якій на титульній сторінці було написано вкрай некультурне викривлене прізвище Сталіна: замість букви «т» – «р» [22]. СРСР залишив значний слід не лише в політичних і суспільних структурах, а й перш за все в головах людей [21]. Відповідно, можна сказати, що в нашому політичному менталітеті, нашій політичній культурі, не тільки в Росії, збереглись радянські доктрини, а також непотрібні нашому народу різного роду страхи, політичні міфи, патріархальність політичної свідомості тощо. Але ми від них відходимо, ідучи в ногу з часом разом з нашими західними партнерами, а от Росія уже давно закрила «вікно в Європу». Протополітична свідомість залишилась більшою мірою в Росії, а в Україні можна вбачити покращення.

На відміну від СРСР, в Україні не карають за помилки чи описки [22]. Але Кучма запозичив з радянських часів деякі інші нюанси за контролем ЗМІ, наприклад, щось на зразок цензури, що точно не являється проявом демократії. Тодішні урядовці в адміністрації Кучми почали поширювати секретні редакційні інструкції під назвою «темники» впливовим телевізійним станціям і газетам за місяці до парламентських виборів в Україні в березні 2002. У документах містилися вказівки ЗМІ та менеджерам з персоналу забезпечувати позитив в діяльності Кучми і правлячої Соціал-демократичної партії, дискредитувати критиків і відмовляти в висвітленні опозиції. Незважаючи на викриття у вересні 2002, адміністрація продовжувала поширювати «темники» весь 2003 і 2004 рік [18], аж допоки народ не вибрав Ющенка.

Цікавий факт: щодо «цензури» і «темників» двічі висловлювався Кравчук, але з цього вийшов каламбур – бо він протирічив самому собі. В 2002 році він заявляв, що «в Україні немає цензури, бо нема такої книги (мається на увазі велика радянська книжка «Про цензуру»)), «якщо щось не друкується, фальшується, або вилучається з тексту – це вже не цензура, а політична воля

якоїсь сили: або тієї, яка володіє газетою або каналом, або якихось чиновників», а також «це не можна назвати цензурою в державі» [23], але в 2006 році, уже за правління Ющенка, він заявив абсолютно протилежне – що в Україні нібито «законодавчо закріплена цензура» і що «якщо раніше ліцензування каналу було, то тепер – використання мовлення, тобто змісту, і Нацрада з телебачення і радіомовлення стала «ліцензувати збір виробництва і поширення інформації». Скажіть, це що, не цензура? Чиста цензура!» [24].

Окремим текстом варто вписати в цій роботі Конституцію України 1996 року, або ж «Кучмівську конституцію», як її дехто називав. Попередник Кравчук не встиг запровадити власну Конституцію, оскільки через страйки та катастрофу в економіці він був змушений розпочати дострокові вибори. В цих кризових проблемах Україна потрібна була власна Конституція, бо формально до 1996 року Україна жила ще Конституцією УРСР 1978 року. Але війну між президентом та парламентом треба було вирішувати, і в 1995 році вони уклали спеціальний Конституційний договір, яких більше в історії України не було. Це дало Кучмі в принципі необмежений вплив на виконавчу владу — він одноособово призначав весь силовий блок і створював нові органи влади. Парламент міг лише оголошувати уряду недовіру [25].

Це був момент найбільшої президентської влади в Україні. Тривав він недовго – вже за рік, 28 червня, народні обранці ухвалили Конституцію. Вона хоч і позбавила Кучму статусу глави виконавчої влади, але на практиці він так і залишився головним у тріумвіраті влади «президент-парламент-уряд». Парламент отримав змогу затверджувати кандидата на посаду прем'єра та висловлювати недовіру складу уряду. Проте всіх міністрів президент призначав за пропозицією керівника уряду і без участі народних обранців. Тому Верховна Рада не контролювала ні міністрів, ні президентські доручення уряду. [25, 26]

Після виборів 1998-го Верховна Рада була політично розрізною та наповненою представниками великого бізнесу. Цим вдало користався президент. Його батіг в особі силових структур та пряник у вигляді бюджетних

коштів і вільних економічних зон зрештою породили олігархат. Верховна Рада була номінальною і декоративною, і Кучмі було легко продавати через сесійну залу потрібні рішення. Тому на виборах 1999 року Кучма мав усі інструменти «адмінресурсу», щоб перемогти [25]. Це яскравий прояв авторитаризму.

24 серпня 2002 у своєму зверненні до народу з нагоди 10-ї річниці Дня незалежності Кучма заявляв про необхідність конституційної реформи, але він тоді заявив немислиме – що Україні потрібен перехід до парламентсько-президентської республіки, чим викликав здивування навіть у частини пропрезидентських сил, бо взагалі ніхто не очікував цього саме від нього. Але Помаранчева революція скоригувала плани Кучми та його оточення. Тим не менше Кучмі частково, деяким образом, вдалося реалізувати свої ініціативи, незважаючи на тиск. Він добився від Ющенка підтримки його політичної реформи та гарантії особистої безпеки в обмін на згоду підписати зміни до закону про вибори президента та зміни складу Центральної виборчої комісії. 8 грудня 2004 зміни в Конституцію і в виборчий закон були прийняті. Україна уже за Ющенка перейшла до парламентсько-президентської форми правління. [26]

2.3. Узагальнення та висновки до розділу 2

Можна зробити висновок, що після розпаду СРСР Україна переживала складний період переходу до демократії та незалежності. У цей період владу в країні в особі Леоніда Кравчука супроводжували певні елементи авторитаризму, що було зумовлено складними викликами того часу та недоліками законодавства. При цьому Кравчука не можна повністю назвати авторитарним лідером, хоча політика та практики влади створили деякі передумови для подальшого розвитку авторитарних практик у політичній системі України.

Варто зазначити, що спроби узаконити президентську владу на етапі здобуття незалежності сприяли пізнішому зростанню авторитарних практик та соціального дисбалансу, таких як корупція та кланові інтереси. Але недосконалість законодавства та зміцнення влади президента над законодавчою гілкою держави прискорили конфронтацію та збільшили політичну напругу в

країні. Незважаючи на це, варто врахувати історичний контекст того часу та розвиток української політичної системи, який включав шлях до демократії та налагодження демократичного устрою. Це може допомогти краще зрозуміти складні процеси, які відбувалися в Україні після отримання незалежності та зумовили подальший розвиток її політичної системи.

Кравчук не був повністю авторитарним правителем. Він не здійснював репресій проти опозиції, не обмежував свободу слова та не використовував інші методи авторитарного правління. Проте, під час правління Кравчука спостерігалися деякі прояви авторитаризму, зокрема:

- заборона Комуністичної партії України.
- надання президенту широких повноважень, які призвели до конфронтації між виконавчою та законодавчою владами.
- пропозиції Кравчука усунути посаду прем'єр-міністра та запровадити посаду віце-президента, які були розцінені як спроба посилити президентську владу.

Ця авторитарність була спричинена складними обставинами переходу України до демократії та розвитком її державності. Кравчук був першим президентом незалежної України, і він зіткнувся з купою викликів, зокрема нестабільністю внаслідок розпаду СРСР, економічними і соціальними проблемами. У цих умовах Кравчук прагнув зміцнитись у владі, щоб стабілізувати і розвинути країну. Але його спроби вважались загрозою демократії, і вони призвели до «війни» між президентом і парламентом.

У цілому, правління Леоніда Кравчука було неоднозначним. Він зробив ряд важливих кроків на шляху до незалежності України, але спроби зміцнити владу президента призвели до виникнення авторитарних тенденцій у країні.

Режим Леоніда Кучми в Україні виявився авторитарним, про що свідчать різноманітні репресії, використані проти нелояльних. Корупція, шантаж та судовий тиск зміцнювали президента та його прихильників.

Наявність деяких ознак демократії, таких як присутність опозиції у парламенті, свідчить про неповну відповідність режиму Кучми традиційним ознакам авторитаризму, але Кучма був авторитарнішим за свого попередника. Відносини з різними політичними силами, в тому числі з опозицією, відносна дозволеність критики президента в масових ЗМІ та суспільстві засвідчили зміни у політичному середовищі країни та певний прогрес у напрямку демократизації. Але варто врахувати, що уроки режиму Кучми зіграли важливу роль у формуванні подальшої політичної системи України та становленні її демократичних інститутів. Хоч авторитаризм і був, зміни в структурі політичної влади та співвідношеннях між різними політичними силами в країні стали передумовою для подальшого демократичного розвитку України. Всі ці дослідження та факти вказують на критичну ситуацію щодо свободи слова, яка мала серйозне місце в Україні за Кучми. Серед різних фактів тиску та обмежень на свободу слова були вбивства та переслідування представників ЗМІ, які критично ставилися до влади. Загостреність щодо журналістської діяльності за каденції Кучми стала викликом для свободи преси в країні.

Влада використовувала свої можливості для залякування та перешкоджання об'єктивному розслідуванню злочинів проти журналістів, що створювало безкарність у суспільстві. Участь високопосадовців у кримінальних справах засвідчило загострення зі ЗМІ та окремими журналістами. Постійні оцінки Кучми як «деспота свободи слова» зі сторони різних міжнародних організацій засвідчували його ворожість до ЗМІ і взагалі журналістики в цілому. Така ситуація робила тривожні передумови для подальшого розвитку свободи слова в Україні та ставила під загрозу здобутки демократичного суспільства.

За каденції Кучми регулювання ЗМІ в Україні було сильно заангажованим. ЗМІ жорстко контролювались олігархами-союзниками Кучми, а уряд закривав негодні їм ЗМІ. Органи влади використовували податкові, пожежні та служби безпеки для покарання ЗМІ, а особливо – компроматами, через що посилювався владний контроль над пресою, а це привело до проведення парламентських

слухань з проблеми політичної цензури в ЗМІ. Опір спробам обмежити свободу слова в Україні виявився недостатньо ефективним через існуючі страхи та стереотипи, успадковані з радянської епохи.

За Кучми в Україні було запроваджено «темники», які контролювали ЗМІ, включно з цензурою та вплив на зміст новин. Наводились факти використання «темників» для маніпулювання інформацією та контролю ЗМІ. Водночас, зважається протиріччя позицій Кравчука стосовно цензури за Кучми і Ющенка, що дивує. Важливий етап у політичному житті України – прийняття Конституції 1996 року, що дозволило Кучмі отримати значний вплив на виконавчу владу та зберегти свою позицію у тріумвіраті влади.

Таким чином, відображено складний політичний контекст, що склався в Україні під час правління Кучми, з акцентом на важливі аспекти контролю над ЗМІ та владні взаємини, які суттєво впливали на політичну культуру країни. Після виборів 1998 року олігархія ввійшла в Верховну Раду, а президент став домінантою, яка базувалась на спецслужбах та доступі до державної казни. Олігархат посилювався, а суб'єктність Ради щезла, завдяки чому Кучма здійснив свої політичні цілі через Раду, а це прояв авторитаризму. Подальший розвиток ситуації здивував – заяви Кучми про конституційну реформу, яка мала перейти до парламентсько-президентської форми правління, тобто відхід до демократії: це було дивно почути від автократа. Після Помаранчевої революції було скориговано ці плани. Деякі з цих ініціатив були реалізовані, що дозволило Україні уже за Ющенка стати демократичною.

Ці події змінили політичний ландшафт України, реорганізувавши владні структури та змінивши політичну систему. Таким чином, відображено складний політичний контекст, що склався тоді, з акцентом на контроль над ЗМІ та владні взаємини, які суттєво впливали на політичну культуру країни.

РОЗДІЛ 3

Україна між двох революцій. Каденції В. Ющенко та В. Януковича

3.1. Каденція Віктора Ющенко та його порівняння з попередниками

Періоди каденцій В. Ющенко та В. Януковича в нашій історії трапились між двома революціями. В народі їх прозвали «Віктором Першим» і «Віктором Другим», а їхні каденції, відповідно, – «каденціями двох Вікторів». Так назвали їх у так званій студії «Квартал 95» в мультфільмі «Казкова Русь» [27], чий голова Володимир Зеленський згодом, по іронії долі, сам стане президентом України. Ющенко можна вважати одним із найбільш ліберальних президентів. Авторитарністю від Ющенко, можна так сказати, мало пахне. Але Ющенко став першим президентом України, який прийшов до влади внаслідок Помаранчевої революції [31], а революція може вважатись авторитарним проявом, якою – мирною чи кровною, демократичною чи ні – вона би не була [32, с.31]. Власна думка з цього – ця революція 2004 року не може вважатись авторитарною, адже вона хоч і призвела до зміни політичного режиму, щоправда, мирним шляхом і через демократичні вибори. Помаранчева революція, за думкою англійських експертів, стала причиною відходу Росії до авторитаризму [30].

Була прийнята нова Конституція, яка була більш ліберальною та демократичною, ніж Конституція Кучми. Парламентська конституційна більшість отримала право відбирати кандидатів на пост прем'єра і всіх міністрів, а президент був обмежений міністрами закордонних справ та оборони. Весь уряд затверджував парламент. Таке було ще з генпрокурором та головою СБУ: президент мав отримати згоду Ради. Але Ющенко не скористався конституційною реформою ні для того, щоб змінити складну систему управління, ні для того, щоб гарантувати майбутнє [26]. Прем'єр став ключовою фігурою в політичній системі [28], яка існує в Україні і досі.

Але Ющенко все одно в дечому зловживав владою. Він створив прецедент: він скасовував укази, якими признались судді Конституційного суду і Генеральний прокурор. Так звільнили трьох суддів КСУ: Сюзанну Станік,

Валерія Пшеничного, Володимира Іваценка, а також генпрокурора Святослава Піскуна. Згодом суди відновили їх на посадах, але практика такого звільнення з посад залишилась у спадок наступним президентам, наприклад, так поступив Зеленський [25]. Це прояв авторитаризму.

Віктор Ющенко першим відкрито втрутився в релігію, а це не просто авторитарний, а тоталітарний прояв. Це питання вкрай чутливе і занадто небезпечне для будь-кого, бо воно може просто поставити хрест на політичній кар'єрі назавжди. В 2008 році він поїхав в Стамбул, щоби добитись від патріарха томосу про автокефалію Української церкви, але цього йому не вдалось [31]. Як розповідав тоді сам Ющенко, завадив цьому тодішній патріарх РПЦ Олексій II, який раптово для всіх прилетів до Києва як незваний гість. Запросивши Варфоломія на зустріч, доля томосу була уже вирішена [33].

При Ющенко помітно покращився стан свободи слова в Україні, на відміну від попередників. Влада змінила відношення до ЗМІ, і це було дуже видно, особливо міжнародним організаціям [28]. Але і тут з Ющенко стався ще один каламбур – майже водночас, він заявляв різні і дивні речі: що в Україні свобода слова – його головне завоювання, ототожнюючи це з незалежністю України [34], і в той же час він тоді заявляв, що «він найбільше постраждав від свободи слова», а журналістів назвав «ланцюговими собаками демократії», щоправда, яким побажав продовжувати бути такими, бо втрата свободи слова спричинить втрату державності [35]. Віктор Ющенко послідовно відстоював свободу слова в Україні під час всієї каденції. За його часів в Україні дійсно була вільна преса без «темників» і цензури. [36]

Також при Ющенко економічної свободи в Україні було найбільше, у порівнянні з попередниками. По тодішнім його словам, темп розвитку країни в плані економіки з 2004 року не опускались нижче 7,5% росту ВВП, а рівень іноземних інвестицій виростали в декілька разів [37]. Корупції, на відміну від попередників, також було значно менше (але вона повністю все-таки не була викорінена і ліквідована) [29]. Ющенко, звісно, активно протидіяв корупції.

Саме через корупційні звинувачення було відправлено у відставку уряд Юлії Тимошенко і голову тодішнього РНБО Петра Порошенка, який згодом стане президентом України. Президент домігся найуспішнішої антикорупційної реформи в історії України – впровадження ЗНО, яке здає кожен випускник школи. Антикорупційний контроль за Ющенком мав найвищі показники. [36]

Після падіння режиму Кучми український політикум різко активізувався, динаміка трансформації різко прискорилась. Але в той же час авторитарна метастабільність зникла, щоправда, тимчасово. В Україні, якщо виражатись словами Істона, політична система лишилась вкрай пасивною від часів Кучми, не була спроможна, не могла реагувати на різні кризи, які кидали їм як і зовнішнє, так і внутрішнє середовище. Про це свідчили кризи влади з 2005 по 2007 роки, погіршення відносин з Росією, особливо в плані газових проблем, а особливо – питанням Чорноморського флоту Росії в Криму [29].

На підсумок варто зазначити, що як би Ющенко не старався для народу, каденція Ющенка українців сильно розчарувала. В 2020 році соціологічна група «Рейтинг» провела опитування, в якому найкращим президентом України вважали... Кучму з 20% прихильників, а от Ющенка – лише 6%! [38] Хоча сам Ющенко не визнавав цього, і казав, що при ньому «жилось кращі 4,5 роки свого життя» [37]. Період президентства Ющенка завершився великим розчаруванням. На відміну від авторитарності Кучми, він лишився в пам'яті українців дійсно як великий демократ. Натомість його часи можуть згадатись ще вічним протиборством, який набридав всім – як із політичними опонентами, так і з давніми союзниками, особливо чого вартує конфлікт з Юлією Тимошенко. І звісно ж, ще відсутністю системних реформ – Ющенка не можна було назвати конкретним реформатором. Це допомогло його наступнику Віктору Януковичу дуже легко «прогнати» все під себе, узурпувати владу на фоні криз попередників і відновити авторитарний режим в Україні [25].

Що цікаво, коли каденція Ющенка закінчилась, деякі видання та експерти уже наперед передбачали, що його наступник буде автократом, який може

навіть перевершити Кучму [39]. Ющенко не вирішив спадок попередника [29]. Серйозних змін, крім владних, не було, чим дуже вдало і скористався Янукович.

3.2. Каденція Віктора Януковича та його порівняння з попередниками

Правління Януковича до 2022 року вважалось «еталоном» авторитарного режиму в Україні. Ніякою демократією від Віктора Федоровича і не пахнуло. Його життєве кредо несумісне з демократією – він поки єдиний президент, який за часів СРСР сидів в тюрмі [31], а в тюрмі ніякої демократії і бути не може.

З приходом каденції Януковича одразу стало помітно, що для української демократії настали складні часи. Але спочатку Європа мала дуже оптимістичні сподівання з приводу Януковича: деякі європейські ЗМІ, а також експерти з Брюсселя зазначали, що «Янукович зробив більше позитивних реформ, ніж за всі роки каденції Ющенка», що сприяло підписанню договору про асоціацію з ЄС [60]. Але ці надії згодом були перекреслені жагою Януковича узурпувати владу. Спочатку він і його прибічники в Верховній раді взяли за Київ. Згідно з законом, мер столиці мав бути й головою Київської міської державної адміністрації, тобто мер Києва одночасно і його губернатор. А голови державних адміністрацій, тобто губернатори – люди, залежні від президента, адже лише він може призначити чи звільнити їх.

У 2010-му році Верховна Рада внесла зміни й роз'єднала посади. Після цього голова КМДА отримав усю владу та фінансові інструменти, а законно обраний народом мер став номінальною особою у порівнянні з губернатором міста. Обраний Києвом скандально відомий мер Леонід Черновецький втік з України, віддавши місто на розправу владній верхівці держави. [25]

Згодом була знищена Конституція. У липні 2010-го аж 252 народних депутати звернулися до Конституційного суду вивчити, чи була Конституція 2004 року ухвалена правильно. Конституційний суд, боячись репресій (згадуючи Ющенка) у своєму рішенні наголосив, що процедуру порушили, адже зміни повинні були бути оброблені не за декілька годин, а сесіями. Відповідно через це з 1 жовтня 2010 року Україна почала працювати за умовами

Конституції редакції 1996 року. Авторитаризм «а-ля Кучма» було відновлено в усіх фронтах, але нібито з «благими намірами», з новою вівіскою «добробут і стабільність» [25, 40]. Прийняття нової редакції закону про Кабінет Міністрів від 7 жовтня 2010 року, яке по іронії долі було також проведене з порушенням регламентів, закріпило домінанту Президента у системі державних органів та підпорядкувало йому уряд. Хоч Кабмін є вищим органом у системі виконавчої влади, він знову став відповідальним перед Президентом та залежним від Верховної Ради. Президент отримав повноваження призначати Прем'єр-міністра (за згодою більшості парламенту) і членів уряду за його рекомендацією, а також звільняти уряд. Цей закон також призвів до внесення змін до 32 інших законів, щоб привести їх у відповідність до рішення Конституційного Суду про скасування реформи 2004 року. Те, що це фантастичне рішення було ухвалено, могло свідчити лише про те, що Конституційний Суд знову став залежний від влади Януковича [50]. Це один із ключів авторитаризму – невідповідність розподілу влади.

Окремим текстом варто виписати «номенклатуру» Януковича, або ж його «клан», «сім'ю». Автократія Януковича не обмежувалась ним. Його сім'я та їхнє найближче оточення, яке ще можна описати як «донецький клан», заробляло астрономічні суми на різних комерційних об'єктах [63]. Власне «Партія Регіонів» – була «подушкою», опорою серед груп інтересів донецького клану. Той же Микола Азаров, якого зразу ж після приходу Януковича вибрали прем'єром України за їхнім же поданням. А номенклатура зазвичай поширена лише в тоталітарних системах.

Всю цю владу Янукович і його оточення використовували у своїх інтересах. Наприклад, вони вчиняли політичні репресії до своїх опонентів, на відміну від всіх інших попередників. Першою ластівкою стала справа міністра внутрішніх справ за часів Ющенка Юрія Луценка, коли в лютому 2012 року Печерський суд Києва засудив його до 4 років тюрми [41-43], але фактично він провів там лише 2,5 роки, і Янукович помилував його 7 квітня 2013 року [43].

Під час його ув'язнення його адвокати подали скаргу в Європейський суд справ людини, який визнав це покарання незаконним, а також політично вмотивованим [43] і зобов'язав відпустити його з компенсацією в 15 тисяч євро [42]. Зняли з нього судимість та відмінили вирок лише після приходу Порошенка до влади [43]. Наступною була Юлія Тимошенко. Спочатку її арештували [45], а потім засудили в 2011 році до 7 років тюрми, заборони обіймати державні посади ще 3 роки, а також компенсувати «Нафтогазу» півтора мільярди гривень. Під час оголошення вироку вона сказала сакральну фразу – «ми повертаємось в 1937 рік». Також Ющенко, який є політичним опонентом Януковича, тоді виступив з підтримкою засудження Тимошенко, бо коли «вона підписувала з Путіним в 2009 році газові угоди, вона зрадила державні інтереси» [46]. Опозиція, яку нівелював Янукович, докладала все, щоби Тимошенко звільнили, проводила акції під стінами Печерського суду, кричали «Юлі – волю!» і випускали десятки білих голубів [47]. Але Тимошенко була звільнена лише після втечі Януковича з України внаслідок Революції Гідності. Верховна Рада наказала негайно випустити Юлію Тимошенко з тюрми. В той же день, 22 лютого 2014 року вона була звільнена в Харкові [48].

Обоє швидко отримали вироки. Правозахисники кричали про численні порушення під час розгляду справ [40]. Були накладені арешти на майно і рахунки їх обох [44]. Таким чином, можна сказати, що Луценко і Тимошенко стали політичними дисидентами, а дисидентство – точно не заслуга демократії.

Під час каденції Януковича знову суттєво погіршилась свобода слова і діяльність ЗМІ в Україні. Лише за перші 10 місяців президентства Януковича в 2010-2011 роках це стало помітно міжнародним організаціям [49, 50]. Але фізичних репресій по відношенню до журналістів чи ЗМІ, як при Кучмі, як-то журналісти безслідно зникали, чи їх убивали, не було знайдено. Можна точно сказати, що під час каденції Януковича не убивали і не ліквідували журналістів чи інших представників ЗМІ. Що цікаво, тоді Анна Герман заявляла, що «за Януковича стало більше свободи слова», засміялась при

згадуванні цензури і взагалі чомусь згадала 2005 рік, поскаржившись на занадто високі ціни за політичну рекламу в ті часи [52]. Іронією долі може бути те, що в 2012 році Україна вперше в світі приймала Всесвітній газетний конгрес і Всесвітній форум головних редакторів [56, 58], що при цензурі, було б неможливим. Але репутація Януковича серед ЗМІ все одно була зіпсована. В кінці серпня 2012 Всесвітній конгрес українців надіслав Януковичу лист з закликом забезпечити свободу ЗМІ [57], на що президент прямо на відкритті цього ж конгресу відповів, що «в Україні достатньо свободи слова» [58].

Але це не означає, що Янукович та його режим не вчиняв нічого по відношенню до ЗМІ. Порушень прав журналістів та ЗМІ було чимало. Все не вдасться вписати в роботу, тому варто буде згадати лише про найгучніші, які створювали неабиякий резонанс в тодішньому суспільстві. Наприклад, Нобелівський лауреат миру, колишній президент Польщі Лех Валенса писав Януковичу листа, де висловлювався щодо «погіршення ситуації зі свободою слова в Україні». Також він писав, що «у двох каналів – 5 каналу та ТВі – намагаються відібрати ліцензії» [51]. Окружний адмінсуд Києва тоді задовольнив вимоги провладного Януковичу телеканалу Інтер, який тоді оскаржував рішення Нацради з питань телебачення та радіомовлення про виділення частот 5 каналу та ТВі на мовлення [54, 55]. Що цікаво, тодішнім власником «Інтермедіагруп» був Валерій Хорошковський, який за сумісництвом був головою СБУ та членом тодішньої Вищої ради юстиції [55]. Тимошенко ще тоді, коли вона була на свободі, заявляла що «оскарження цього рішення буде марною справою» [55], а партія «Батьківщина», яка звісно ж була опозиційною до Януковича, в 2012 році заявляла, що «Янукович дав команду «фас» на всі незалежні ЗМІ» і що «порушенням кримінальних справ по відношенню до незалежних ЗМІ перед парламентськими виборами українська влада остаточно перейшла точку неповернення між демократією і тоталітаризмом» [53].

Це все особливо загострилось перед парламентськими виборами 2012 року, коли стан свободи слова ще більше загострився. В цій ж заяві партії

«Батьківщина» [53] вказувалось, що «Янукович і оточення спочатку зробили все можливе, щоб не допустити до участі в парламентських виборах лідерів опозиції Юлії Тимошенко і Юрія Луценка, а тепер взяли за незалежні ЗМІ, щоб не допустити об'єктивного висвітлення виборчої кампанії». Власне, можна зазначити, що Янукович взяв до уваги «помилки» Кучми, і вирішив піддати репресіям не окремо взятих журналістів, як це робив режим Кучми, а конкретне видання чи газету, конкретне ЗМІ. Так, як робив Янукович в цьому контексті, повторили наступники, як і Порошенко, так і Зеленський. Це також прояв авторитаризму, а можливо, й тоталітаризму.

Найбільше свобода слова постраждала під час Революції Гідності [59]. Деякі канали, такі як «5 канал», 18 лютого 2014 року, «вирубались намертво по всій країні» [61], тобто вимикались з ефіру, щоби не показувати сумновідомі події, такі як розстріл на Майдані [40, 62, 65]. Це також прояв авторитаризму.

Вибори 2012 року були змінені – парламент змінив виборчу систему, за якою половина вибиралась по партійним спискам, а ще половина – по одномандатним виборчим округам. Зміна для влади була вдала, і це логічно. Це можна описати як «вибори під себе», що можна вважати проявом авторитаризму. Якщо вибори 2012-го проходили без одномандатників, коаліція в парламенті була би сформована з опозицій: «Батьківщина», УДАР та «Свобода», а вони разом могли мати аж половину голосів. А по пропорційці від партії Януковича в Раду пройшли тільки 72 депутати. Брак нардепів було виправлено мажоритаркою, бо їх було отримано аж половину. Відповідно через це «Партія Регіонів» отримала найбільше місць у Верховній Раді. А разом з «нікчемними» силами, наприклад, комуністами – змогли створити коаліцію.

Через це опозиція у Верховній Раді після цих виборів Януковича стала номінальною, що також являється проявом авторитаризму. Щось схоже хіба що було при Кучмі, але опозиція при Кучмі була більш сильною, вона все одно мала деяку силу, ніж за Януковича. Їй більше не лишалось нічого, крім як час від часу блокувати трибуну Верховної Ради й говорити з неї полум'яні промови.

Або ходити на ток-шоу на олігархічні телеканали, де їм відводилася роль хворих на голову, тоді як урядовці та депутати-регіонали виглядали як клоуни [40]. Фальшива, дефектна демократія, ніяк інакше це назвати не можна.

Останньою краплею стало непідписання Януковичем договору про асоціацію з ЄС, тобто відмова Януковича від курсу України на євроінтеграцію [64, 65]. В умовах економічної несвободи це могло би допомогти українському бізнесу краще торгувати в країнах ЄС, а стандарти врядування та підприємництва в Україні мали б наблизитися до європейських. Паралельно український уряд планував залучити кредити від ЄС та МВФ [40]. З приводу цієї угоди непосильною працею трудився увесь Кабінет міністрів. Всі вважали, що Янукович гарантовано мав би підписати її. Але 21 листопада 2013 переговори зупинилися. Це викликало величезну масу невдоволення серед людей, особливо серед студентів. Українці вийшли на Майдан Незалежності, щоб захистити своє право на європейський шлях 40. Але їхнє побиття владними силами у ніч на 30 листопада було одним із переломних моментів, що перетворив протест зі студентського в протест всеукраїнський. Протести, які спочатку отримали назву «Євромайдан», переросли в Революцію Гідності, що призвела до втечі президента Віктора Януковича з країни. [64]

Ще 15 грудня 2013 Єврокомісія засвідчила авторитаризм в Україні [67], але точкою неповернення під час Майдану стало прийняття «диктаторських законів» 16 січня 2014. Верховна Рада вдалася до нечуваного раніше обмеження прав людини, які уже можна трактувати не як авторитарні, а тоталітарні. По-перше, нардепи проголосували за покарання для груп машин, яких було більше ніж п'ять у колоні. За це могли забрати права. По-друге, парламент заборонив роботу всіх ЗМІ без державної реєстрації. По-третє, організаторам несанкціонованих мітингів, тобто організації мітингів без дозволу влади могли відправити під варту на 10 днів. Проголосовані «вручну» закони, котрі жорстко обмежували права громадян на протест, призвели до радикалізації настроїв на Майдані. [40, 62, 65] Вже 19 січня протестувальники звели барикади на вулиці

Грушевського і перейшли до прямих зіткнень з міліцією. Там же за кілька днів з'явилися перші жертви мирного протесту.

На фоні кривавих подій парламентська опозиція отримала владу і стала вести переговори з владою від лиця народу. Опозиційний тріумвірат із лідерів Батьківщини, УДАРу та Свободи робили все що могли, але безуспішно балансували між майданівцями та переговорною комісією із представниками режиму Януковича. 18-21 лютого 2014 стались найтрагічніші події Майдану, але на цьому революція закінчилась. Внаслідок стрільби по учасниках Майдану загинули від 78 до 83 протестувальників, а потім – померли ще 20 осіб. Вони увійшли в історію як «Небесна сотня». Згодом Янукович зібрав речі, знищив весь компромат на нього і на двох вертольотах полетів спочатку в Харків, потім у Крим, а звідти уже в Росію [66], де йому притулок дав особисто Путін. Парламент залишився єдиним чинним органом влади, який забезпечував легітимність держави [40, 62, 65]. Тимчасово обов'язки президента прийняв Олександр Турчинов [66]. Так і закінчилась авторитарна епоха Януковича.

З Росії Янукович ще не раз показувався на публіку, заявлявши про «легітимність», а Майдан називавши «державним переворотом». Але коли до влади прийшов Порошенко, більше він не говорив про легітимність. Так само і Росія була змушена визнати, що Порошенко був обраний законно [66]. Але і досі в суспільстві серед пенсіонерів поширені думки, що «за Януковича все було добре», «за Януковича Україна розвивалась», нібито за Януковича життя українців було кращим, зростали пенсії і зарплати, ціни і тарифи були найнижчими в СНД, курс долара був незмінним тощо, але всі ці тези розвінчуються [68], відносячи їх як «маніпуляції», бо Янукович не мав впливу до цін, тарифів та курсу гривні у країні.

Ще за Януковича стали говорити, що цей режим являється «дефектною демократією», «консолідованим авторитаризмом» [39, 50]. Але Турчинов виразився найбільш гостро – «корумпований авторитаризм» [25].

3.3. Узагальнення та висновки до розділу 3

Періоди президентських каденцій Віктора Ющенка та Віктора Януковича, названі в народі «каденціями двох Вікторів», стали символічними між двома революціями. При першому була прийнята нова редакція Конституції, що визначалася більш ліберальною і демократичною порівняно з попередньою версією 1996 року. Ющенко намагався впровадити конституційні зміни, які обмежують владу президента та посилюють парламент. Але це не вирішило проблеми систем управління та не дали гарантій для наступників. Прем'єр-міністр став ключовим в політичній системі України, але і Ющенко не остання скрипка, порушивши процес звільнення суддів і генпрокурора.

Каденція Ющенка в Україні була неоднозначна. Ющенко відзначився тоталітарним актом – відкритим втручанням від імені держави в релігію, спробував домогтися томосу про автокефалію для Української православної церкви, але не зміг через втручання російського патріарха Олексія II. Ця ініціатива була найбільшою за його каденції, але і найбільшим його фіаско.

У сфері свободи слова та ЗМІ в Україні відбулися позитивні зміни за Ющенка. Влада покращила свободу висловлювання, що відзначалося як значимий крок у напрямку демократизації. З іншого боку, це нашкодило самому Ющенку – критика на нього зашкалювала. За Ющенка економіка зростала, значно збільшувались інвестиції та знижувалась корупція. Впровадження ЗНО та боротьба з корупцією викликали оптимізм, але не викоринили це повністю.

Незважаючи на позитив, каденція Ющенка залишилася об'єктом розчарування для українського народу через конфлікти та відсутність системних реформ. Велика частка людей не оцінила його досягнення, що відобразилось в низькому рівні підтримки в опитуваннях, порівняно з іншими періодами президентських каденцій. Але його совість була чиста – він не може бути авторитарним президентом, не рахуючи поодиноких його авторитарних проявів.

Віктор Янукович різко змінив політичний курс в Україні, який виходив за межі демократичних принципів. За основу Янукович взяв авторитарні принципи, що були видимі ще до його обрання. Його минуле включало в'язницю ще за СРСР, що не сприяло прийняттю демократичних цінностей.

Дії Януковича, які узурпували владу, напружили суспільство та Європу. Початково деякі ЗМІ та експерти говорили позитивно щодо реформ в Україні під керівництвом Януковича, але ці сподівання зникли через його автократію. Однією з ключових змін було розподілення політичної влади в столиці, де Янукович прогнув під себе Київ. Зміни в місцевому самоврядуванні збільшили залежність голови КМДА від президента, відбираючи у виборців вплив на рішення та зробивши мера Києва номінальною особою.

За Януковича в Україні порушувались демократичні засади та відновились авторитарні методи управління. Денонсація Конституції 2004 та відхід до версії 1996 року узурпували владу. Зміни в законах, особливо щодо Кабміну, підкреслили домінанту президента та його контроль над владою.

Політичні та конституційні зміни, впроваджені Януковичем, свідчать про зростання авторитаризму. Рішення Конституційного суду, яке скасувало реформу 2004 року, віддзеркалює залежність судової системи від адміністрації президента. Невідповідність розподілу влади, яку викликали ці зміни, визначається ключовим проявом авторитаризму. Крім політичних зрушень, спостерігалася і економічна концентрація влади. Сім'я Януковича та його найближче оточення, відоме як «донецький клан», заробляли на різних секторах економіки, що доповнювало автократію режиму. Це робило «Партію Регіонів» ключовим лобістським інструментом для захисту інтересів донецького клану.

Влада під президентством Віктора Януковича визначалася надмірним використанням політичної сили в особистих інтересах. Політичні репресії проти опозиції стали характерною рисою цього періоду. Справи проти Юрія Луценка та Юлії Тимошенко відзначались явною політичною мотивацією, де судові рішення визнавалися незаконними та політично мотивованими, зокрема

вирок Тимошенко був знятий лише після втечі Януковича. Ці приклади свідчать про те, що Янукович використовував судову систему для придушення опозиційних голосів, включаючи вирoki, арешти майна та рахунків. Відсутність справедливості і надмірність політичної влади допомогли Януковичу утверджувати свій авторитарний режим, а політичні опоненти, такі як Луценко і Тимошенко, перетворювались на дисидентів у боротьбі за демократію.

За Януковича в Україні знову обмежувалась діяльність ЗМІ. Янукович не вбивав журналістів, як-то було за Кучми, але його репутація все одно не була краще, мало місце чимало порушень прав ЗМІ. Янукович і його влада мали різні методи для обмеження їх прав. При загостренні на виборах 2012 влада не дала опозиції отримати підтримку електорату і вплинула на ЗМІ. Незважаючи на слова Януковича про «достатню свободу слова», обмеження все одно були за його каденції, але вони були найбільшими під час Революції Гідності, коли кільком каналам вирубили ефір для приховання подій на Майдані.

Вибори 2012 року в Україні призначалися зміною виборчої системи, де вона переходила в комбіновану модель: одна половина депутатів обиралася партійними списками, а інша – по одномандатних округах. Це було вигідно «Партії регіонів» і дали їй здобути більшість у Верховній Раді. Це були «вибори під себе», що засвідчило про авторитарну політичну перевагу.

Якщо врахувати, що опозиції могли б сформувати коаліцію, то зміна системи вигідно вплинула на політикум і послабила позиції влади. Після виборів опозиція в Раді стала формальною і позбавленою суттєвого впливу, схожого на положення при Кучмі. Це створило фальшиву демократію, де опозиція не мала місця, а їхні можливості обмежувалися формалізмом. Такий стан справ можна трактувати як авторитарний, який ставив у невикладне положення опозицію в парламентській арені.

Непідписання договору про Асоціацію з ЄС став міною уповільненої дії, яка призвела до Революції Гідності. Це рішення Януковича суперечило інтересам бізнесу та прагненням наблизити стандарти до європейських. Спроба

залучити кредити також стала неактуальною. Події на Євромайдані та прийняття «диктаторських законів» у січні 2014 засвідчили авторитарні й тоталітарні елементи в управлінні. Влада придушувала протести, урізавши свободи громадян. Ці заходи призвели до загострення, через що влада втратила легітимність, а Янукович втік в Росію, де отримав притулок від Путіна.

Завершення авторитарного режиму Януковича настало після подій Революції Гідності. При ескалації Майдану виникла «Небесна сотня» – жертва учасників подій. Завдяки зміні влади Янукович згодом відмовився від відстоювання легітимності, а потім і сама Росія визнала Порошенка президентом, втративши свій «козир в рукаві». Думка про позитив у режимі Януковича в суспільстві і досі розповсюджена серед окремих груп, але аспекти економіки та соціальної сфери маніпулятивні і фальшиві, особливо ті, що підтримують «добробут» за Януковича. Його кінець відкрив новий етап України, але це не дало кінець авторитарним тенденціям.

РОЗДІЛ 4

Україна під час війни. Каденції П. Порошенка та В. Зеленського

4.1. Каденція Петра Порошенка та його порівняння з попередниками

Після Революції Гідності Україна була в стані хаосу. Населення України не розуміло, що робити далі і хто буде правити країною. Тимчасово виконував обов'язки президента України Олександр Турчинов [66]. Хаосом на Майдані і слабкістю України скористалась Росія, 20 лютого 2014 року почавши анексію Криму і проголосивши його «своїм» згодом 18 березня [69]. Міжнародне право таке називає «анексією», і майже ніхто не визнав Крим російським. Винятком із цього правила являються деякі країни «третього світу», деякі з яких не мають жодного геополітичного впливу і/або підтримуються самим режимом Путіна.

Ще однією чорною смугою в історії України стала війна на Донбасі. 14 квітня 2014 року Турчинов оголосив про початок «антитерористичної операції» [70], яка 30 квітня 2018 була переформатована в Операцію об'єднаних сил [71].

Вона формально діє і досі. Порошенко став першим президентом України, котрий став керувати державою в умовах війни, хоч і неоголошеної. Коаліція в Раді, створена із недавніх опозиціонерів і деяких представників колишньої «Партії Регіонів», обмежує повноваження президента і шляхом ухвалення всього лиш постанови Парламенту повертає Україну до Конституції зразка 2004 року [25, 72]. В кінці травня 2014 відбулись вибори президента. Цю посаду отримав бізнесмен, колись людина із ближнього кола соратників президента Ющенка, а ще экс-член Партії Регіонів і экс-міністр економіки за Януковича Петро Порошенко. Девіз його кампанії – націлене в майбутнє гасло «Жити повновому!». Щоправда, цей слоган наприкінці його каденції став крилатою фразою, яка позначала негативні сторони життя українців [31].

Як не парадоксально, президент працював із двома складами Верховної Ради, що дуже прикметно в контексті демократії. Щоправда, й там були проблеми. Нардепи, попри Конституцію, дали Порошенку невластиві повноваження щодо створення НАБУ, формування конкурсних комісій на директора та його призначення на посаду, тобто це часткова узурпація влади. Конституційний суд згодом ухвалив рішення, що це некоректно, а керівника НАБУ мав би призначати Кабмін. [25, 72]

Боротьба з корупцією була одним з найголовніших гасел самого Петра Порошенка і ключовою вимогою західних партнерів. Україна створила та запустила роботу низки нових антикорупційних органів, що являється проявом демократії. Трохи згодом, перед достроковими виборами до Верховної Ради, в Україні створили антикорупційні органи — САП, НАБУ, яке займається розслідуванням корупції на найвищому рівні, і НАЗК. У межах ГПУ створили САП, а для контролю способу життя чиновників та моніторингу електронних декларацій було створено НАЗК. Але стан якості роботи цих органів залишає бажати кращого, бо на повну силу вони не запрацювали і так і не можуть запрацювати навіть сьогодні, наприклад, корупційний скандал в оборонній

сфері за участю близького соратника Петра Порошенка Олега Гладковського, де проявилась бездіяльність антикорупційних органів. [73]

Попри все, за Порошенка дійсно помічався і виднівся прогрес у боротьбі з корупцією, на відміну від попередників – його дії були чітко зафіксовані міжнародними організаціями. Якщо в 2013 році в міжнародному індексі сприйняття корупції Україна була на 144 місці, то за Порошенка стала аж на 120 місце. При Порошенку суттєво покращився стан економіки України, а також стан економічної свободи і економічний, інвестиційний клімат [73], але під час початку його каденції в 2014-2015 рр. стан економіки був вкрай критичним [31], хоча це можна пояснити тим, що в 2014 почалась війна на Донбасі.

Також Порошенко підписав Угоду про Асоціацію з ЄС, зробивши те, чого не підписав Янукович. Спочатку запрацювала економічна частина угоди щодо зони вільної торгівлі, а з вересня 2017 угода запрацювала повністю [31, 73].

Петра Порошенка запам'ятали ще й за його передвиборче гасло, своєрідна доктрина «Армія. Мова. Віра», але за цю доктрину президент постійно отримував критику в свою адресу. У пункті «армія» лунали логічні підозри у «кришуванні» своїх бізнес-партнерів у схемах в оборонці, а також залучення до мирних переговорів явно проросійського політика Віктора Медведчука. [72]

Згідно з доктриною «Армія, Мова, Віра» Порошенко продовжив справу Ющенка за томос про автокефалію Української церкви, і він цього добився. В Україні з'явилась частково канонічна православна церква на базі раніше невизнаних УПЦ КП та УАПЦ. Петро Порошенко доклав максимальних зусиль, щоб Вселенський патріарх визнав українську церкву та надав томос про автокефалію, його ім'я навіть було вписано в томос. [31, 72, 73]. Але це викликало вкрай величезний резонанс в українському суспільстві. З однієї сторони це прояв тоталітаризму – відкрите втручання вищої політичної верхівки влади в діла церков, що порушує Конституцію України та міжнародне право. З другої сторони – УПЦ МП, яка тим чи іншим чином підкорюється Москві, наприклад – в молитовних правилах згадувала патріарха Московського

Кирила, який підтримує війну проти України – це загроза національній безпеці України, тому Порошенко вчинив деякою мірою вірно, створивши окрему церкву [72]. Але є й третя сторона – не все населення України було згідне з таким поворотом подій. Навіть ще до томосу почалось добровільно-примусове відчуження храмів, і цей епізод в історії України можна назвати «війною за храми». Десь це проводиться мирно, а десь – радикально, навіть застосовуючи силу або інші незаконні методи, подібні рейдерським [74]. Дані релігійні війни мають місце в нашому суспільстві і до сьогодні! В контексті дослідження, це не демократія, це авторитаризм або навіть тоталітаризм, адже порушення свободи віросповідання являється уже проявом тоталітаризму, бо за тоталітаризму владі не потрібні люди, які не вірять в те, що потрібно владі. Але інша справа – мати в країні релігійні організації, які можуть мати зв'язок з ворогами.

А тепер свобода слова. На жаль, ситуація за Порошенка не покращилась, стала піддаватись випробуванням [77], а деякі вважали, що цей стан був не краще, ніж за Януковича. В дослідженні Київського міжнародного інституту соціології зазначалось, що станом на 2018 рік рівень свободи слова майже відповідав рівню 2013 року [75]. Дуже яскравим проявом обмеження свободи слова стало те, що програму Савіка Шустера було знято з ефірів [76] після того, як там понеслась тема про офшори Порошенка. Тоді Шустер звинуватив Порошенка в тому, що він веде себе як «Сталін з офшорами» [77]. Олег Ляшко, лідер Радикальної партії згодом заявив, що «за Януковича і то була більша свобода слова, ніж за Порошенка» і напряду звинуватив саме Порошенка в цензурі [76]. Цю подію підхоплювали і російські ЗМІ.

В 2015 році було прийнято закон про декомунізацію. В 2017 році на фоні мирного використання цієї символіки затримувались мирні демонстранти, через що міжнародна організація Amnesty International виступила з засудженням цих дій влади, заявивши, що «затримання мирних демонстрантів є кроком в обмеженні свободи вираження і мирних зібрань з боку української влади» [78].

Згодом, в травні 2017 року Порошенко своїм указом забороняє російські сайти, телеканали та соцмережі, такі як Яндекс, ВКонтакте та Однокласники [73, 79, 80]. Хоч Порошенко діяв нібито в угоду захисту національній безпеці, але саме населення України, а також міжнародні організації, такі як Human Rights Watch, сприйняли це різко негативно та вимагали відмінити цю заборону [79, 80]. В народі цю заборону назвали «методами Північної Кореї» [79], а у зазначеній організації зазначали, що «Порошенко неправомірно намагається контролювати публічний дискурс в Україні» [80]. Незважаючи на дивні причини та ще більш дивні наслідки цих всіх обмежень, в контексті дослідження це, безсумнівно, авторитарні і деякою мірою навіть тоталітарні прояви.

Також особливо чого варте політичне переслідування Саакашвілі. Із друзів – у вороги. Критикуючи Порошенка, він став його головним політичним ворогом і Порошенко став вчиняти політичні репресії проти нього, наприклад, позбавив Саакашвілі громадянства та викинув за межі України [93].

Часи президентства Петра Порошенка – це часи реформ, які заклали значні підвалини для подальшого розвитку держави. Але разом із тим, період влади після Майдану – це часи, коли за начебто добрими ініціативами і потужними промовами проступало небезпечне бажання концентрації влади в руках президента. Під час дослідження його каденції показала наступна імовірність, що Порошенко був впевнений, що зможе уникнути долі своїх попередників, яких погубило саме бажання збільшувати свою владу. Як видно в дослідженнях, Порошенко більше походив на авторитарного керівника, ніж на демократа, хоча це можна виправдати бажанням захистити Україну – він був першим президентом під час війни з Росією. Якщо виражатись метафорично, карма погубила і його. Розчарування виборців не забарилось – Порошенко побив антирейтинги і на виборах в 2019 році він програв абсолютно недосвідченому шоумену Володимирі Зеленському [25, 72].

4.2. Володимир Зеленський до повномасштабної війни та його порівняння з попередниками

Зеленський став першим в історії, хто отримав фантастично великий процент на виборах – 73% населення. Згодом це число стане крилатою фразою, своєрідним індикатором тих, хто за нього голосував, в негативному контексті [81]. Його недосвідченість зовсім не знищила його, а навпаки, покращила його позиції. Він використав цей недолік як перевагу. Він зумів переконати електорат, що його недосвідченість буде не гірше, ніж ще один термін нібито корумпованого Порошенка. Але 73% голосів – таких результатів зазвичай досягають авторитарні лідери без нормальної опозиції і могли займатись тасуваннями на виборах [86], тобто є підозра, що вибори були нечесні.

Результатами виборів були вкрай незадоволені прихильники колишнього президента України Порошенка. Ті 25% виборців, які віддали свої голоси за Порошенка, нареклись так, навіть створюючи відповідні групи в Фейсбуці [82], таким чином це якраз і створило передумови для називання «73%» тих, хто голосував за Зеленського саме в негативному ключі [81, 83].

Першим ділом, прийшовши до влади, Зеленський розпускає парламент [25]. Це одне із законних «авторитарних» дій президента, бо по Конституції України, він має тут право. Але цю дію сприйняли в українському суспільстві неоднозначно. Тодішній головний військовий прокурор Анатолій Матіос заявив двояко на каналі Медведчука: «парламент України розпущений обґрунтовано», але «клоуни не можуть бути суб'єктами міжнародної політики» [84].

Позачергові парламентські вибори, які очікувано впливли через розпуск Верховної Ради, стали першими в історії, після яких в парламенті створилась абсолютна конституційна більшість з однієї лише партії «Слуга Народу» Зеленського, тобто створилась «монобільшість», якій не потрібно створювати коаліцію з іншими партіями, щоби ухвалювати закони в Верховній Раді – вони могли самостійно підтримати кандидатури спікера і прем'єр-міністра [85]. В цьому ж джерелі деякі експерти вважають, що це узурпація влади, з чим не

можна не погодитись. Хоч монобільшість була сформована ніби законно, опозиція в Верховній Раді де-факто втратила право голосу, тобто її протести не змогли завадити протиснути необхідні Зеленському чи його свиті закони, а це прояв авторитаризму (опозиція формально стала номінальною в парламенті).

Не маючи ще своєї фракції в Раді влітку 2019-го Зеленський ставить своїх людей на ті посади, на які може призначати самостійно без згоди парламенту. Так земляк, компаньйон по бізнесу і друг Зеленського, Сергій Шефір, став його першим помічником. Своїми першими заступниками керівника Офісу президента Зеленський призначив виконавчого продюсера студії «Квартал 95» Сергія Трофімова і сценариста та креативного продюсера серіалу «Слуга народу» Юрія Костюка. Виконувачем обов'язків голови СБУ став ще один друг дитинства президента, керівник з цього ж «Кварталу» Іван Баканов. Список цей ще налічує багато осіб, але всіх згадати тут неможливо. Деякі із цих осіб і до сьогодні знаходяться на своїх посадах [25]. Це ніщо інше, як кумівство, а це точно не сприяє демократії, наприклад, кругообіг еліт може бути порушений.

Зеленський, його свита, а також ті, хто за нього голосував, з перших днів стали отримувати шквал критики, починаючи ще до його інавгурації. Його критикують та зневажають як і співвітчизники [81-85], так і іноземні видання та ЗМІ [86, 87]. Критика буває як і конструктивною, так і не дуже адекватною та іноді не пов'язаною з політичною діяльністю – його стали прозивати то «клоуном», то «євреєм на чолі українських фашистів», «нелухом» тощо [83-87]. Вся ця критика та обзивання тільки погіршувались, і закінченню цієї критики немає і досі. Вона не подавлювалась до початку великої війни.

Тепер про свободу слова. Звичайно, критику президента, як і всю владу, обмежували Кучма, Янукович і Порошенко. Зеленський продовжив це, також обмеживши її. Без суду і слідства, з 2021 року, Зеленський за допомогою РНБО став обмежувати або взагалі забороняти діяльність тих чи інших ЗМІ, що являється порушенням закону. Це, наприклад, канали 112, NewsOne, ZIK, а згодом і видання «Страна» Ігоря Гужви. Влада заявила, що ці канали

просувають «повістку Кремля в Україні» і тому на них наклали санкції. Але опозиція вважає це атакою на свободу слова [88, 89]. Деякі журналісти звертались до міжнародних організацій, писали президенту петиції [89]. Дії, які були спрямовані для «захисту українського суспільства від російської пропаганди» можуть бути виправдані захистом від впливу Росії, бо ці ЗМІ були визнані маніпулятивними, а також тими, які копіювали наративи з російських ЗМІ [90], але зрештою, з точки зору науки – це авторитарний прецедент.

Також в контексті свободи слова, а точніше – свободи вираження, в 2021 році стався конфуз з карикатурою на Зеленського, яку прибрали, щоби «не ображати людей». Народна депутатка Ірина Фріз з партії «ЄС» згадала в своєму інтерв'ю за цей інцидент і наголосила, що «подібні інциденти з утисками свободи слова, ми вже бачимо у сусідній Росії за президентства Путіна». [100].

Зеленський повторив авторитарний прецедент Ющенка, відмінивши указ Януковича про призначення Тупицького головою Конституційного суду України [25, 91], щоправда, якому не підкорились там, адже той указ був незаконний.

Пандемія коронавірусу спіткала Зеленського неочікувано – він не був готовий. Не вдалось виявити, що Зеленський використовував цю пандемію в своїх цілях, задля більшої узурпації влади, на відміну від Росії, Китаю, а також інших авторитарних і тоталітарних режимів [92]. Але Зеленський, як і лідери абсолютної більшості країн світу в той час, вводив авторитарні і/або тоталітарні обмеження прав та свобод громадян, наприклад, він тоді анонсував різного роду обмеження – на пересування між областями, тимчасові заборони пацієнтам медичних установ на планові операції, заборону масових заходів тощо [94].

Особливо варто згадати і політичні репресії Зеленського. На цей раз було пред'явлено чимало підозр попереднику Порошенку [95-99]. Наприклад, йому інкримінували більше 20 звинувачень! Найбільш кричущі – державна зрада через те, що він купував вугілля у Росії з окупованих нею територій України [95], ба навіть розпалювання релігійної ворожнечі через «томос і створення ПЦУ» [97]. Тодішня генпрокурорка Венедіктова заявляла, що «це не політичне

переслідування» [98], але це було лише замилювання очей перед публікою та пресою. Фактично всі політичні експерти заявляли, що це політично вмотивоване переслідування [95, 96, 99], а депутати Львівської облради навіть ухвалили звернення, де писали, що «в Україні посилюються політичні репресії» [99]. Звісно ж, репресії – виключний прояв і авторитаризму, і тоталітаризму.

Повернемося до РНБО. Саме при Зеленському цей орган заграв яскравими фарбами, адже ніхто інший до нього не використовував його в своїх інтересах, також РНБО ніколи не була такою впливовою, як за Зеленського. До початку великої війни з Росією засідання цієї ради проходили ледь не кожного тижня, а після них Зеленський підписував укази, які не відповідали Конституції та іншим законам, але ці дії сприймалися народом як «рішучі дії і реформи», і звісно ж, збільшували рейтинги Зеленського. Так його свита і знайшла лазівки в законах за допомогою РНБО, до яких не додумався жоден попередник Зеленського: вони стали накладати санкції на громадян України і їхні підприємства. Звісно, ці авторитарні дії частково виправдані тим, що це дійсно допомагало знищити або зменшити вплив Кремля, але президент не мав права замінювати собою суд і правоохоронну систему. Тому запровадження санкцій хоч і мало високу підтримку серед українців, але суперечило всім відповідним законам і Конституції [25], оскільки це все відбувалось з порушеннями. РНБО давно переросла свої функції координації питань нацбезпеки і оборони. Відтепер РНБО можна назвати органом, що замінює своїми рішеннями слідства та суди. А від недавнього часу — ще й реєстратора та регулятора всієї олігархії України [101]. В контексті дослідження, це безсумнівно авторитарний акт.

Ще одним ключовим авторитарним дзвіночком являється те, що в кінці 2021 року голова цієї ж РНБО Данілов заявив, що він «за президентську республіку» [101]. Але спікер Ради Стефанчук не погодився, хоча визнав, що «українцям потрібен гетьман як опора», посилаючись на історію України [102].

Перед початком великої війни, в кінці 2021, «авторитарна монобільшість» в Верховній Раді розкололась і не була єдиною в голосуванні – деяка опозиція

знову отримала вплив. Тоді прийняття необхідних Офісу президента законів відбувалося тільки з ситуативними союзниками – такими, як «Довіра», «За майбутнє», мажоритарників та представників опозиції. Владне оточення добре розуміло, що це був лише початок ерозії, а тому не виключало позачергові вибори у 2022 році, коли Зеленський тоді остаточно не втратив популярності серед виборців [103], але їм завадила війна. Дані дії можна описати як ті, які «косили» під демократію, але такими являться не могли, бо то була лише перестановка доданків в автократії.

На останок варто зазначити, що уже при перших порах правління Зеленського в суспільстві уже ходили реваншистські тенденції на зразок «а при Порошенку було краще!» і «коли вже кінець епохи ідіотизму?» [104, 105]. Тобто можна зрозуміти, що і Зеленський не зміг виправдати очікування всіх українців.

4.3. Узагальнення та висновки по розділу 4

Можна відзначити, що після Революції Гідності в Україні був хаос. Петро Порошенко став першим, хто керував країною під час війни. Політичні зміни обмежили президента, повернувши Україну до Конституції 2004 року. На їх фоні відбулися вибори, де перемогу здобув Порошенко, але його гасло «Жити по-новому!» у кінці каденції стало символом негативності життя українців.

Слід відзначити, що каденція Порошенка в Україні була періодом активної діяльності та реформ. Його праця із двома складами Верховної Ради підкреслює парадокс в контексті демократії. Однак існували проблеми щодо повноважень, які були передані президенту, що викликало проблеми щодо узурпації влади. Однією з ключових тем була боротьба з корупцією, яку президент визначав як пріоритет і яку вимагали західні партнери. Україна створила антикорупційні органи, але їхня ефективність була знівельована. Був певний антикорупційний прогрес, економіка стала процвітати, не без допомоги ЄС. Але труднощі щодо врегулювання війни на Донбасі і критика питань економіки на початку каденції все-таки мали місце.

Доктрина Порошенка «Армія. Мова. Віра» була неоднозначна. Незважаючи на томос для церкви, ці рішення викликали критичні суперечки в суспільстві. Звісно, позитивом стало створення незалежної церкви, але і це критикувалось, бо його втручання в церкву порушило демократію, а також те, що її майже ніхто не визнав серед канонічних церков. Важливий і зв'язок церковних подій з нацбезпекою. Протистояння УПЦ МП і створення окремої церкви були спрямовані на зменшення впливу Росії та забезпечення безпеки. Однак такий крок викликав небачений розкол в суспільстві, що визначається як «війна за храми», тобто, гібридна релігійна війна. Вирішення релігійних питань із залученням сили та інших незаконних засобів викликає напругу, тим більше, влада не врахувала думку УПЦ МП. Загалом, ця доктрина вплинула на суспільство, а реалізація і підтримувалась, і критикувалась.

За Порошенка продовжилось гоніння на свободу слова. Дослідження Київського міжнародного інституту соціології вказували, що рівень свободи слова в Україні в 2018 були майже ідентичними до 2013. Одним із виразних прикладів являлось зняття з ефірів програм Савіка Шустера після того, як у ній заговорили про офшори Порошенка. Це обурювало і сприймалось як приклад цензури. Заяви лідера Радикальної партії Олега Ляшка, що за Януковича була більша свобода слова, додатково підкреслювали політику обмеження.

Декомунізація та затримання демонстрантів, які мали комуністичну символіку на мітингах, також свідчили про обмеження свободи вираження. Заборона російських сайтів і соцмереж у 2017 сприйнялось негативно як населенням, так і міжнародними організаціями. Ці обмеження, названі «методами КНДР», свідчили про авторитарні тенденції у владі, особливо, коли Порошенко заблокував російські ресурси. Це критикувалось повсюди, адже з точки зору науки це авторитарні прояви, хоч воно могло бути виправданим.

Петро Порошенко, обіймаючи посаду президента України після Революції Гідності, став обличчям та лідером країни у час важких випробувань. Він дав базиси для подальшого розвитку України: підписав Асоціацію з ЄС, боровся з

корупцією, декомунізація тощо. Але разом із реформами Порошенко узурпував владу, що критикувалось опозицією і громадськістю. Репресії щодо Михайла Саакашвілі стали міною Порошенку. Його каденція розчарувала людей, і тому наприкінці каденції, Порошенко програв Володимир Зеленському. Його діяльність і підсумки виборів вказують, що виборці вважали його стиль лідерства неефективним або неприйнятним для України, і це логічно.

Володимир Зеленський здобув надзвичайну підтримку – 73% на виборах. Його недосвідченість, замість недоліку, стала перевагою, яка переконала людей, що він ефективніший, ніж попередник. Але це породило негатив серед деякого населення, зокрема прихильників попередника Петра Порошенка. Розбрат у суспільстві став очевидним, і «73%» поділило націю. Дії Зеленського на початку каденції, такі як розпуск Ради, сприйнялися неоднозначно. Позачергові парламентські вибори призвели до створення абсолютної конституційної більшості на користь владної партії, що викликало обурення і вважалось узурпацією влади: прояв авторитарних тенденцій через непотрібність утворювати коаліцію та обмеження впливу опозиції.

Українське суспільство вступило в новий етап «розвитку» з приходом Зеленського до влади. Однак, незважаючи на широку підтримку з боку населення (Зеленський обіцяв новий етап в історії), призначення своїх осіб на посади засвідчило кумівство, а це деградує демократію та кругообіг еліт.

Влада Зеленського критикувалась, зокрема, у контексті свободи слова. Дії Зеленського на деякі ЗМІ критикувались та засуджувались. Незважаючи на мету «захисту від російської пропаганди», це порушує свободи слова. Критика, яку отримав Зеленський від людей та міжнародних ЗМІ, засвідчила розкол в суспільстві. Також кричущим інцидентом стало прибирання карикатури на Зеленського в 2021, щоб «не образити виборців». Це сприйняли як порушення свобод вираження думок і порівняли на схоже в Росії [100].

Зеленський вдавня до прецеденту Ющенка, втрутившись в юридичну систему, відмінивши указ Януковича про призначення голови Конституційного суду України [25, 91]. Це критикувалось, бо авторитарні тенденції і без того мали місце. На час пандемії коронавірусу вводились авторитарні обмеження. Але спочатку це було реакцією на кризи, бо так діяли й інші лідери світу.

Особливу увагу слід приділити репресіям, які були спрямовані на попередника Порошенка і були визнані політично вмотивованими. Це підкреслює репресії, а це – ключ до авторитаризму. РНБО стало цяцькою для прийняття рішень на користь Зеленського. Ці засідання частішали, а укази, які порушували закони, вважались «рішучими діями і реформами». Санкції, які вони ставили, хоч і мали підтримку серед громадян, також суперечили законам, що точно не було демократично. РНБО виходила за рамки щодо нацбезпеки і оборони, замінюючи слідства і суди. Це вказує на авторитарну тенденцію, яка проявлялась в порушенні правової системи та влаштуванні РНБО як реєстратора та регулятора олігархії. Заява екс-голови Данілова про підтримку президентства є ще однією авторитарною рисою.

В кінці 2021 авторитарна монобільшість Зеленського розкололась, через що посилилась опозиція. У суспільстві з'явилися реваншистські настрої, що висловлювалися в сумніві у досягненнях Зеленського та порівняннях з попередниками. Це свідчить про невиправданість очікувань громадян.

Виділяється те, що нардепка із партії Порошенка заявляла, що Зеленський авторитарний [100]. І попри те, що Україна ще була відносно демократичною до початку великої війни, влада стала рухатись до автократії. Її слова стали істиною. Зеленський отримав необмежену владу після її початку і став настільки авторитарним, що аж переплюнув всіх в контексті узурпації влади.

РОЗДІЛ 5

Авторитаризм сьогодні та ризики його проявів в майбутньому

5.1. Авторитарний Зеленський після початку повномасштабної війни

Режим Зеленського до початку великої війни та після її початку зазнав значних змін. Можна зазначити, що режим Зеленського став більш авторитарним, а також почали проявлятися елементи тоталітаризму у порівнянні з попередніми керівниками держави. Відбулося відкидання довоєнних реформ, принаймні до завершення війни [220].

Однією з найбільших помилок Зеленського, яка повторює помилку Йосипа Сталіна, стало його рішення не попереджати населення про майбутній напад Росії. Зеленський був обізнаний про загрозу, але не вжив необхідного і робив вигляд, що загрози не існує, побоюючись негативних наслідків [106-110]. Аналогічно діяв Сталін у період нападу Третього Рейху на СРСР [111]. Ця помилка, як і у випадку зі Сталіним, мала катастрофічні наслідки. Для Сталіна це призвело до мільйонних жертв і втрати багатьох територій. Для Зеленського ж «помилка Сталіна» призвела до втрати *чи здачі* півдня та сходу України, тисяч убитих і покалічених українців, а також значних руйнувань. 15 мільйонів людей покинули свої домівки, з них 6,3 мільйона звернулися за притулком у Європі, згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [112]. Найбільшою бідою цієї війни став повністю знищений Маріуполь [107].

В кінці 2021 року Україна була повідомлена про високу загрозу нападу Росії в повномасштабній площині. Звісно, населення про це дізналось з новин, і в січні 2022 Зеленський і його кліка заспокоюють людей, нібито «Росія лише привертає на себе увагу» і ще тоді цинічно заявив: «на вас чекають травневі шашлики», незважаючи на те, що іноземні країни почали евакуювати своїх дипломатів та посольства або до Львова, або взагалі з України [107].

Цікавим є питання, чим керувалися посадові особи, повторюючи цю помилку Сталіна щодо інформування населення. У контексті дослідження

можна визначити, що це прояв не лише авторитаризму, але навіть тоталітаризму, оскільки влада до останнього відмовлялася визнавати свою провину, насичуючи суспільство заявами про те, що «у нас все добре, не вірте фейкам від іноземних ЗМІ». Щонайменше двічі на день, Зеленський публікує свої особисті звернення до народу, в яких «звітує» про свої дії та прогрес країни. Ці звернення можна описати як «ми рухаємося вперед», хоча, на жаль, реальність не відповідає цьому. Деякі світові, зарубіжні та незалежні видання описали це як «сувору цензуру реальності та поганих новин» [174]. Деякі експерти також вважають, що влада «дезінформує» з приводу обстрілів [175].

Уже після початку великої війни, на Зеленського остаточно прорвався безкінечний шквал критики, який і не закінчувався ще з початку його політичного життя. Мало того, що він, як і Сталін, навіть на початку війни не вірили в напад, це уже одне. Але коли його спитали, чому він не повідомив населення, що війна неминуха – він відповів вкрай цинічно: «тоді я втрачав би \$7 млрд на місяць» [107-109]. Це дійсно факт, і не обмовка «по Фрейдю».

Ця заява вкрай цинічна і вказує лише на те, що Зеленський переживав лише за гроші, а не за населення, яке його і обрало на цю посаду, якої він недостойний. Дана риса притаманна лише авторитарним і тоталітарним лідерам, бо тут є логіка: населення країни було принесене в жертву, заради того, щоб не втратити гроші. А війна тоді для нього лише бізнес. Зеленський не пожертвував жодної копійки з власної кишені на ЗСУ чи інші подібні військові структури. Не було знайдено жодного джерела, який би реально підтверджував, що Зеленський і його кліка з вищих чинів влади пожертвували хоча б копійку на ЗСУ, оскільки вони цього не робили. Відповідно, прикриватись тим, що «в країні почався би хаос» через повідомлення населення про майбутню війну він не мав жодного права. Так поступали лише тоталітарні, а не авторитарні правителі – жертвувати людьми заради якоїсь цілі. Недарма журналіст Юрій Бутусов, якого Зеленський піддає репресіям, заявив, що «у Зеленського в крові гаманець і язик» [115].

Зрада і здача України Росії – ця тема стала дуже активною, вона і досі вкрай жваво обговорюється. І це не якась теорія змови. Не може бути виправдання: чому російська армія «як на параді», «бліцкригом» увірвалась на всіх швидкостях, по іронії долі, на нових дорогах, які були збудовані по президентській програмі «Велике Будівництво», за декілька годин доїхавши до Нової Каховки і аж до самого Херсона, незважаючи на купу укріплень та мінних полів біля кордону з Кримом? [110, 113-115, 118] Також схожі питання з'являлись для півночі та сходу України, про байдужість в евакуації мирного населення, про «кротів» в українських спецслужбах тощо [115]. Що цікаво, нардеп Гео Лерос заявляв, що за десь в лютому 2022 року, за півмісяця до початку великої війни в Сумській області копали окопи, но їх наказали засипати [118]. В контексті дослідження знову можна порівняти ці явища з моментом перед початком нападу Німеччини проти СРСР: наприклад, перед нападом 20-21 червня 1941 раптово відміняли накази командувань про бойову готовність, відправляли на вихідні військових, які не мали відпочинку, або взагалі – відправили на навчання. Є і абсурд, який нагадує моменти перед початком нашої війни – тодішньому 122-му винищувальному полку в Гродно (нині Білорусь) наказали зняти з винищувачів зброю та боєкомплекти, а згодом цей полк по логічним причинам був повністю знищений [111]!

Зрештою, клоунське минуле Зеленського зіграло на політичному поприщі, адже неготовність «влади» до криз і катастроф призвело до безповоротних втрат та найбільш кровопролитної війни після Другої світової. В свою чергу тих, хто намагався захищати Україну від окупантів, влада стала переслідувати. Когось звинувачували у «незаконному захопленню нерухомості на набережній», хоча це була «оборона міста» [116]. Також чималий скандал викликало затримання генерала Сергія Кривоноса ще в 2022 році, бо його затримали за «незаконну оборону аеропорту Києва» [117]. Все це гірше всякого авторитаризму і тоталітаризму. Зеленський переплюнув навіть тоталітаризм. Тут не можна дати жодного адекватного коментаря. Особливо дивує і шокує ще одна заява цього ж Гео Лероса про те, що «Зеленський вивозив «Квартал 95» казенними бортами в

Польщу, а людей з Маріуполя та Херсону просто кинули» [118]. Звідси і виник неологізм, евфемізм, який позначає Зеленського – «боневтік», вигадане нібито прихильниками попередника Порошенка, бо єдина заслуга Зеленського у тому, що він не покинув Україну (бо не втік) [119].

В контексті роботи це важливо, адже прихильники Зеленського перекрутили все, навіть це, виставивши його «ні в чому не винним». З початком великої війни остаточно проявився культ особи Зеленського, хоча про це говорили ще до неї [120]. З початком повномасштабної війни цю тему, звісно ж з логічних причин, стали показувати російські ЗМІ, особливо після того, як колишній прем'єр-міністр України за часів Януковича Азаров заявив про це [121]. Немає достовірних фактів того, що культ особистості поширюється чи дозволяється самою владою, але точно не забороняється, особливо, коли цей культ особи підігриває депутатський корпус, який підкорюється Зеленському [121]. Вже відомі випадки, коли ще до війни продавали бюсти Зеленського та матрьошки з його портретом [122], а вже після війни стали чеканити монети з його лицем (між іншим, одна з таких продається прямо на спеціальному сайті сувенірної крамниці Білого дому США) [123]. Було знайдено ікону Зеленського, і це не видумка – одна майстриня з Лос-Анджелеса переіначила ікону святого Георгія Переможця, назвавши її «святим Зеленським» [124]. В честь Зеленського називали вулиці [125, 126], що нагадує подібну річ в СРСР. Деякі ЗМІ уже порівняли його з тираном, головою Північної Кореї Кім Чен Ином [126]. Культ особи – це прерогатива лише тоталітарних режимів! Жоден президент України до Зеленського не мав такого поширеного культу особи!

Повернемось до свободи слова. Зразу ж з початком війни, було створено «єдиний марафон» новин, який згодом став елементом узурпації влади. Кліка Зеленського взяла його в свої цілі, не обов'язково в інтересах держави [127-130]:

- в ньому брали участь чимало депутатів від партії «Слуги Народу», що може свідчити про зрощення партії з державою (тобто «номенклатура»),

- на ньому поливали брудом багатьох неугодних Зеленському осіб, особливо – колишнього президента Порошенка, тобто, ми можемо вважати цей марафон вкрай поляризованим та однобоким (немає віщання опозиційних сторін),
- цей марафон має мету нібито єднати українців, тобто, марафон перетворився на пропагандистський та утопічний цирк, де промивають мізки,
- найбільш кричущим порушенням свободи слова являється вимкнення з ефірних сіток мовлення каналів, які пов'язані з попередником Порошенком і/або з опозиційною партією «ЄС»: це «5 канал», «Еспресо» і «Прямий» тощо, незважаючи на те, що критики влади цими каналами на момент перших місяців великої війни не було зафіксовано [127-130, 132-133, 225],
- на цьому марафоні мали місце інтерв'ю чи різного роду подкасти з деякими ведучими – колишніми російськими пропагандистами, або тими, хто мав чи має багато зв'язків з Російською Федерацією [131],
- один із каналів, який приєднали до марафону – «Рада», запустив масований піар так званого Офісу президента.

З відключенням каналів, пов'язаних з Порошенком, був прецедент – їх нібито не відключили, а переспрямували на канал «Рада», на що один із цих каналів заявив, що це «відписка», а деяким незалежним організаціям взагалі пояснили, що те було через рішення того самого РНБО [133]. Цей марафон свідчить як і про авторитарний, так і тоталітарний прояв, адже така цензура, якою вона би не була, вона існує в цьому марафоні. Хоч в марафоні не було спеціально визначених осіб, який регулярно казав би редакціям, кого, як і коли показувати, це аж ніяк не означає, що редакції не отримують «побажань» від влади – такі «побажання» бувають, і притому нерідко [127, 129]. Також рідко, але мали місце нюанси з замовчуванням серйозних і необхідних новин і подій, або ж некоректного висвітлення внутрішніх конфліктів [129]. Незважаючи на те, що в джерелі [130] вказується, що цензури на марафоні «немає в чистому вигляді», з цим ніяк не можна погодитись. Наприклад, до 2023 року всі канали обов'язково брали у свої ефірні сітки мовлення брифінги з Офісу президента,

щоденні звернення Зеленського, соціальні ролики, а ввечері – різні ролики від уже скандально відомого «Кварталу 95» [127].

Беручи за основу вищезгадане, керівниця Інституту ЗМІ Оксана Романюк застерігала, що існування марафону протягом тривалого часу взагалі відверне людей від телебачення і без того ще більше зіпсує уже й так підбитий демократичний імідж України у світі. Євросоюз і США засудили цю політику [128, 225]. Також через війну свобода слова погіршилась не лише в нас, а як мінімум і по всій Європі [134], що парадоксально. Недавні дослідження показали зменшення довіри до марафону: якщо в 2022 році не довіряли йому 12% опитаних, то уже в лютому 2024 ця цифра виросла до 47%, при чому аж 72%, які не довіряють Зеленському, не довіряють і марафону [207].

Із введенням воєнного стану і мобілізації Україна поринула в нову смутну епоху. Але з'явилося вкрай чимало нових нюансів до обмеження прав і свобод людей, а особливо – чоловікам: по-перше, деякі експерти вважали, що мав би бути введений не воєнний стан, а стан війни [135], по-друге, питання заборони виїзду за кордон чоловіків вкрай сильно поляризувало суспільство, яке і без того вкрай напружене. Звісно, деяким чином можна виправдати цю заборону тим, що всі чоловіки могли би втекти, і нікому було би захищати Україну від Росії, а наше населення все-таки втричі поступається населенню Росії. Деякі адвокати вказували на юридичний казус, коли в Україні відсутня законна заборона на виїзд чоловікам [136]. Все це сегрегує та дискримінує по статі.

Згодом у суспільстві виник ще один скандал, коли деякі особи допускають тоталітарні прецеденти, на кшталт «заборони на виїзд за кордон чоловіків навіть після війни» [137], що не може не нагадувати тоталітарну «залізну завісу», як в СРСР. Це порівняння цілком обґрунтоване – особливо, коли в кінці 2023 року повстало питання про заборону виїзду за кордон всіх жінок [138], а також навіть їхньої мобілізації [139]. Через всі ці суперечки виникла найбільша дилема – воювати чи ні? Звісно, воювати і захищати варто. Але примусом, як роблять в нашій країні, заборонами та обмеженнями, які суперечать Конституції

України, всім законам, в т.ч. нормам міжнародного права, нічого не доб'ється, тільки гірше стане, адже в будь-якому суспільстві будь-якої держави буде процент тих, хто активно готовий захищати свої землі, що готовий навіть віддати своє життя за неї, хтось готовий лише пасивно – тобто бути волонтером, підтримувати фінансово, але водночас бути в тилу, а хтось взагалі відсторонюється війни і ніяк не бажає бути залученим [140]. Звідси й логічна реакція – по даним BBC, з України втекло більше 20 тисяч чоловіків [141]. Рішення, яке ще можна назвати адекватним – заборона виїзду держслужбовцям, в т.ч. і жінкам [142], хоча і тут є проблеми. Чого варта історія з Порошенком, який продовжив свою кар'єру як нардеп – то йому в 2022 двічі не дали виїхати за межі України, хоча дозвіл він мав, а уже в кінці 2023 Порошенко подав до суду, оскільки його незаконно не випустили за кордон [143].

Так звані ТЦК вчиняють численні порушення закону, в особливості, перевищення своїх службових повноважень, починаючи від конфіскації документів та закінчуючи примусовим посеред білого дня викраденням безпомічних і навіть психічно хворих чоловіків чи інвалідів [144-146]. Комічно виглядає похід військкомату до спортзалів [145], але тут вони діяли законно.

Під час війни корупція, особливо у сфері мобілізації, досягла значних масштабів. Є численні випадки хабарництва, де суми досягають десятків тисяч доларів, щоб ТЦК не чіпали [144]. Це нагадує лихі 90-ті роки, коли конкурентів усували за допомогою бандитів: «хочеш перемогти – наведи ТЦК» [146], або ж створюється враження, що влада прагне відправити на фронт якомога більше людей без огляду на наслідки. Ці заходи в принципі мають врятувати Україну від Росії, що логічно. Але практичні наслідки таких рішень можуть бути катастрофічними для українського населення. Відправлення великої кількості чоловіків на фронт може призвести до демографічного колапсу, оскільки без молодих хлопців нація ризикує вимирати. Новий закон про мобілізацію знизив призовний вік до 25 років. Це двоякий крок, який може мати фатальні демографічні наслідки для країни [213]. У цьому контексті вислови «до

останнього українця» або «геноцид української нації» стають особливо актуальними [147, 148]. Проблема демографії лишилась без уваги з боку влади. Таким чином, можна зробити висновок, що геноцид української нації відбувається з обох сторін – як з боку Зеленського, так і Путіна.

Одним із незвичних рішень влади стала заборона виїзду студентів, як вітчизняних, так і закордонних вишів [149]. Логічно, що це було зроблено з метою розширення мобілізаційного ресурсу. Пізніше окремим студентам вкрай обмежено дозволили виїзд, але і тут не обійшлося без скандалів, також не стосувалося студентів приватних вузів [209]. Раніше озвучували ідею про заборону на навчання для дітей ухилинтів, що нагадало радянський тоталітаризм, але згодом це спростували. [212]. Ці заходи контрастують з ситуацією, коли українська еліта, багатії та впливові особи, часто уникали або не могли брати участь у бойових діях. Це можна проілюструвати заявою Євгена Кошового, друга Зеленського [150], який згодом по іронії долі був представлений до нагороди самим Зеленським. Випадків, коли «мажори» уникають мобілізації, є чимало: уже є цілий «батальйон Монако» тощо – крилата фраза, тобто військовозобов'язані депутати і чиновники, бізнесмени, загалом еліту «мажорів», які покинули Україну уже під час війни [151].

Замість того, щоб заохочувати націю до боротьби коректно, влада все більше обмежує свободи. Початковий текст закону про мобілізацію містив положення, які можна назвати тоталітарними і рабськими [144-146]: *обговорювалось введення в програму «Дія» «сертифіката захисника», який треба було б оновлювати кожні 60 днів і пред'являти при одруженні чи розлученні. А що б довелося робити тим, хто не бажає або не може встановити цю програму? Це є проявом тоталітаризму, цього разу у вигляді «цифрового концтабору», який впроваджується глобалістами по всьому світу, зокрема в сфері цифрових грошей [152-154], а так звана влада Зеленського використовує це в своїх або їхніх цілях [152, 153]. Також існують занепокоєння*

щодо створення самої «Дії». Деякі творці цієї програми мають зв'язки з Росією та Білоруссю, [155], що становить загрозу нацбезпеці України.

Однією з неоднозначних заяв влади Зеленського стосуються чоловіків, які перебувають за кордоном [157, 158]. Це можна виправдати необхідністю пошуку мобілізаційного ресурсу і тим, що «поки в Україні страждають, там відпочивають». Однак, з наукової точки зору, це може розглядатися як прояв тоталітаризму, що нагадує політику «залізної завіси», коли жоден громадянин України не може відчувати себе в безпеці, навіть перебуваючи за кордоном. Це є грубим порушенням міжнародного права, і європейські країни заявили, що не будуть видавати таких осіб Україні. [159, 160]. Це стосується тих, які покинули Україну законно до або після початку великої війни. Примусове повернення таких осіб з-за кордону є абсурдним. Інша справа – незаконні втікачі з України. Новий міністр оборони Рустем Умеров заявив про електронні повістки [161], хоча міністр цифрової трансформації Михайло Федоров заявляв протилежне не раз: «повісток в Дії не буде ніколи» [162]. Це нагадує практику Росії, де вже давно існують електронні повістки в програмі «Держпослуги» [163], *таким чином, ідеї про «цифровий концтабір» стають більш реалістичними.* Управління Верховного комісара ООН з прав біженців зазначило, що Україна має право вимагати повернення чоловіків, однак ці особи мають право відмовитися від служби [210]. Крім того, право на альтернативну службу для людей, які з релігійних переконань не можуть брати зброю, відсутнє під час війни [211], і це точно не демократія. Це нагадує політику мобілізації в Росії [215], що викликає занепокоєння щодо дотримання прав людини в Україні, *а також копіювання владою російських законів.*

Зрештою, так званий закон про мобілізацію, який можна вважати тоталітарним, все-таки був введений. Між періодом підписання та до вступу його в силу дипломатичні установи України за кордоном припинили надавати всі консульські послуги чоловікам призовного віку, а після його вступу в силу вони поновили їх, але тим, хто має актуальний військовий документ [217], на

що Володимир В'ятрович, колишній директор Інституту нацпам'яті, зазначав, що владою нагнітається «класова ненависть» [220], до такого тоталітаризму вдалась лише Білорусь, а також «від цього виграє лише Росія, бо лише нашому ворогу на руку і розкол між українцями, і обмеження в правах громадян, і зниження рівня міжнародної підтримки України, і демографічна катастрофа, яка чудово вписується до планів знищити українців, як націю» [216]. Також чоловіки, які закордоном уже давно, отримують другий паспорт і все [217].

Суб'єктивна думка – чоловіки, які можуть або бажають воювати, повинні мати можливість це робити. Однак примушувати всіх чоловіків до участі в війні неможливо і недоцільно. Це може призвести до колапсу країни, особливо в економіці, і навіть до вимирання нації, як висновок – знищення держави. Таким чином, дії адміністрації Зеленського можна вважати і авторитарними (багатії відкупляються), так і тоталітарними (всіх під одну гребінку системи), іноді навіть абсурдними. Тому ці заходи влади можна трактувати як сегрегацію чоловіків, адже уже відомі випадки дискримінації при пошуку роботи [226].

Питання розподілу влади в Україні після початку війни стало вкрай напруженим. Із запровадженням воєнного стану централізація влади, яка й до того була дуже висока, ще більше зросла. Значно погіршились можливості місцевого самоврядування. Голови військових адміністрацій на час воєнного стану отримали право розпоряджатися обласними бюджетами. Також виникла негативна тенденція з відсторонення від посад мерів, наприклад чого варта історія з мером Чернігова [165, 170]. Мають місце ідеї розпустити районні та обласні ради. Також уряд бажає зменшити фінансову самостійність місцевого самоврядування через податки з військових і поліції до державної казни [164].

Конфлікт мера Києва Кличка з владою Зеленського досягла апогею, особливо тоді, коли ситуація з київським метро стала критичною [166]. Кличко прямим текстом заявив, що «Україна рухається до авторитаризму», а місцеве самоврядування стає своєрідним «атавізмом». Також з його слів можна

вказати, що влада Зеленського копіює владу Росії: «ми більше не будемо відрізнятися від Росії, де все залежить від вказівок лише однієї людини» [167].

Що цікаво, радник голови Офісу Михайло Подоляк заявив, що «повинна бути єдина мобілізована вертикаль виконавчої влади» [170], тобто вони визнають узурпацію. Особливо варто згадати «сірого кардинала» Єрмака і те, що при ньому формується нова олігархія [171]. Крім порушення принципу розподілу влади, також можна заявити про політичні репресії у випадку з місцевим самоврядуванням. Також це стосується навіть самої Верховної Ради. Голова фракції «Слуги Народу» Арахамія заявив, що «ми вже не відпускаємо людей», тобто народних депутатів [168, 181]. Це являється проявом не лише авторитаризму, а й тоталітаризму, адже вони бояться колапсу всієї влади, і відповідно, всієї системи. Згідно з Конституцією, мінімальна конституційна кількість депутатів в Верховній Раді має бути не менше трьохсот осіб [181], тому побоювання Арахамії логічні і об'єктивні: у випадку, якщо кількість депутатів стане менше трьохсот, виникне правовий прецедент, згідно з яким Верховна Рада не буде законною, і, відповідно, це стане колапсом для всієї України. Станом на 11 грудня 2023 кількість нардепів – 400 із 450 максимально можливих [168]. Але це все одно не рятує рейтинги: у порівнянні з 2022 роком довіра починає падати – Зеленському не довіряло 18% опитаних у порівнянні з 5% в 2022 році, а до Верховної Ради – 61% у порівнянні з 34% [169].

Варто зазначити, що безкарність дій офісу Зеленського перевищує всі межі. В кінці вересня 2023 року було озвучено ідею переходу від парламентсько-президентської форми правління до чисто президентської [172], але її не підтримали навіть «слуги народу». Через тиск з боку США була розроблена концепція посилення стійкості демократії [173], але вона залишилась на папері – її фактично ніхто не дотримується.

Одне із небагатьох сфер, де влада Зеленського поки що не проявила себе, це економіка. Але США вичерпало свої спроможності допомагати нам, і це вкрай небезпечно [176]. До цього Україну попереджували про небезпеку для

економіки через тривалість війни [177]. Згодом міністр фінансів Сергій Марченко заявив неоднозначно: що «економіка має стати на воєнні рейки» і «якщо не перестанемо купувати телефони й автомобілі, економіка зробить болючі висновки дуже швидко» [178, 179]. Ці заяви мають сенс, але насторожують (нагадують наративи з Росії, схожих заяв там вдалося [180], багато з яких лунали ще до великої війни), адже це може бути зазіханням на економічні свободи простих громадян, а це уже тоталітаризм.

Звісно, в умовах війни проведення виборів неможливе. Стаття 19 закону України про воєнний стан забороняє будь-які вибори під час його дії. Парламентські вибори, які мали статися 29 жовтня 2023 року, не відбулися [181]. Тут влада Зеленського дотримується цього правила, однак використовує в своїх цілях. Наприклад, скандально відомий экс-аналітик Fox News Такер Карлсон дуже влучно заявив, що «демократія в Україні зупинена найбільшим захисником демократії у світі – Зеленським» [182]. Це контрастує з заявою самого Зеленського, що «Україна – одна з найдемократичніших країн Європи» [223]. Виникає лише одне питання: чи це назавжди? У контексті досліджень це не демократія і це викликає сумніви щодо законності поточної влади, незважаючи на думки, що вона «прострочена» або «нелегітимна», і що її слід змінити, незважаючи на війну. [183]. Ця дискусія загострилася навесні 2024 року, коли Офіс президента розглядав можливість звернення до Конституційного Суду України щодо легітимності перебування Зеленського на посту після закінчення законного п'ятирічного терміну 20 травня 2024. У чинному законодавстві України є колізії з цього приводу. Зрештою, Офіс передумав, бо це дало б сумніви в законності Зеленського. Крім того, звернення туди, де більшість суддів призначені ще Порошенком, головним політичним опонентом Зеленського, могло призвести до критичного рішення і підриву режиму [204, 205]. Але, коли голова Ради Стефанчук називає ворогами тих, які сумніваються в легітимності Зеленського, це тривожний дзвіночок щодо стану демократії. [224]. Той же мер Києва Кличко заявляв: «якщо головнокомандувача

армії було змінено під час війни, то і президента можна» [206]. *Чи це означає, що він є ворогом України?* Ці події підкреслюють складність ситуації в країні.

Серйозні занепокоєння щодо стану демократії в Україні пролунали з Франції. Верховний суд Франції відмовив в екстрадиції до України підприємця і мецената Костянтина Жеваго, пов'язаного з банком «Фінанси і Кредит». Суд обґрунтував своє рішення тим, що на сьогоднішній день в Україні він не може розраховувати на справедливий судовий розгляд у своїй справі. [184].

Напади на свободу слова продовжуються. В липні 2022 перестали працювати канали Ахметова [185], а в кінці 2023 – припинило видання «Весті Україна» [186]. Верховна рада приймала закон про ЗМІ, який загрожує свободі преси. Він розширював повноваження Нацради з питань телебачення і радіомовлення, дозволяючи блокувати інтернет-ЗМІ без рішення суду [187]. Але незважаючи на це, опитування КМІС показало, що аж 70% українців вважають необхідним критикувати владу, поки в 2022 ситуація була значно інакшою – тоді тих, хто вважав за потрібне критикувати її, було лише 26% [188]. Також точаться дискусії з приводу повної або часткової заборони соцмереж Телеграм та ТікТок. Влада планувала заборонити чи обмежити їх використання [208]. Нещодавно стало відомо про те, що кореспондент Укрінформу, який розповів про «темники» і цензуру в агентстві, «раптово» отримав повістку, також, по «абсолютній випадковості», гендиректор цього агентства провладний [199].

Дії влади щодо церкви викликають питання. До осені 2022 року влада не здійснювала нічого, що б обмежило права УПЦ МП. Однак, з призначенням Василя Малюка головою СБУ, ситуація змінилася. Почались серйозні перевірки церкви на зв'язки з Москвою, пошуки ознак проросійської діяльності серед священства і навіть арешти деяких з них. Питання щодо УПЦ МП залишається неоднозначним. Після початку великої війни УПЦ різко засудила Росію та РПЦ, прибравши зі статуту ознаки зв'язку з нею. Це був рішучий крок, хоча зазначалося, що УПЦ залишилася канонічно частиною РПЦ. [189, 190]. Незважаючи на це, у Верховній Раді задумались про повну заборону церкви

через підозри у керуванні з Москви [191]. Бажання заборонити церкву уже тоталітарне, адже воно нагадує гоніння на релігійні організації за радянських часів. Важливо врахувати, що не всі члени УПЦ МП колаборанти, багато з них підтримують ЗСУ та надають допомогу, тому їх не можна вважати ворогами України [218]. Тим часом грецьке видання Ромфея повідомило про арешти журналістів, які освітлювали питання обмеження прав віруючих та священників УПЦ МП, і це було доведено до відома ООН [222].

Проросійські партії, на кшталт «Опоблоку», «Опозиційної платформи – За життя», партії «Наші», «Партії Шарія», були заборонені [192]. Це рішення є одним із небагатьох правильних кроків для нацбезпеки України, вони мали зв'язки з Росією, однак це рішення не є демократичним.

Також варто зазначити про приховане прийняття закону №4142 «Про громадське здоров'я», який критики називають «диктаторським». До початку великої війни, цей закон викликав активні протести серед населення. Під час воєнного стану, мітинги та зібрання заборонені, Верховна Рада скористалася цим і ухвалила закон. Вважається, що він значно обмежує права українців і має норми, які подібні авторитарним або навіть тоталітарним практикам: закон дає можливість примусової вакцинації та дозволяє звільняти, а не просто відсторонити від роботи тих, хто відмовляється від неї [193].

5.2. Можливість прояву авторитарних критеріїв наступниками Зеленського

Опитування показують, що все більше людей вважають: діла в державі ідуть не в правильну сторону [202, 232]. Також 43% опитаних вважають, що ситуація з демократією погіршилась, також майже половина респондентів – гіршу ситуацією з економікою. Водночас 31% осіб вважають прийнятною парламентсько-президентську форму правління [231].

В зв'язку з таким величезним викликом для демократії варто розуміти, хто може бути після Зеленського. Це може бути колишній головком ЗСУ Валерій Залужний: опитування КМІС показало, що йому довіряють 92% опитаних [232], однак це питання спірне. Згідно з думкою політтехнолога Сергія Гайдая,

яскравим прикладом може бути Давид Ейзенхауер, але в той же час «не всі військові мають політичне відчуття і мислення» [196, 197].

У випадку, якщо Залужний стане президентом, існує ризик перетворення країни на військову хунту, де демократія може бути значно обмежена, а різні свободи та права людей можуть бути порушені або навіть скасовані. Особливо це стосується ситуації, якщо це станеться під час війни. Залужний може стати наступником Зеленського, і в гіршому випадку його політика може бути ще більш тоталітарною, ніж у Зеленського.

Також деякі експерти ще до початку великої війни вбачали Притулу, бо в 2021 він раптово вирішив створити свою партію, хоча тоді ще оцінювали його початок можливої політичної кар'єри скептично і песимістично, говорячи, що «він не стане новим Зеленським» [198]. Притула – доволі відома особа. І як не парадоксально, він отримав довіру серед населення. Згідно з опитуваннями, у травні 2023 року Притулі довіряло аж 74%, в грудні – 69%, а ось в лютому 2024 уже 61%, тобто спостерігається падіння довіри [202, 232]. Притула, звісно, не тягне на автократа чи тоталітарного правителя. Однак ще в 2019 році він заявляв, що «ввів би диктатуру» і «дав би два тижні всім «провладним мужам» на те, щоби вони зібрали манатки і звалили з країни» [200]. Відповідно є протиріччя, як може себе проявити Притула, ці слова насторожують.

Арестович – здається, найбільш скандально відома особа в Україні. Він напругу заявив, що збирається іти в президенти, коли будуть найближчі вибори. В його передвиборчій програмі існують вкрай неоднозначні цілі – перехід до стратегічної оборони на фронті, зміна системи мобілізації і добиватись повернення окупованих територій виключно політичним, а не військовим шляхом. Водночас, має місце вкрай багато сумнівів, що його виберуть президентом, адже його рейтинг упав – в травні 2022 року йому довіряли 62% людей, а в 2023 і 2024 – тільки 11% [201, 202, 232]. З останніми його заявами сумнівно, що за будуть голосувати, якщо він реально піде в президенти.

Порошенко буде висувати свою кандидатуру на президентських виборах, а після вступу України в ЄС – на виборах депутатів Європарламенту [214]. Якщо дивитись на призму його каденції, то Порошенко все-таки більш авторитарний, ніж демократичний, однак у порівнянні з Зеленським тут немає настільки проявлених авторитарних проявів. Довіра до нього росте: в 2022 – 16%, в кінці 2023 – 27%, а уже на початку 2024 року – 31% опитаних [202, 232].

Юлія Тимошенко офіційно не оголошувала про своє бажання брати участь в виборах, якби б вони відбулись (знаючи той факт, що вона завжди брала участь), але враховуючи опитування, процент людей, які би потенційно віддали за неї голос малий, але з тенденцією росту – опитування показали лише 10% осіб, які їй довіряють в кінці 2023 і 17% на початку 2024 року [202, 232].

Сам же Зеленський заявив, що якщо вибори відбудуться під час війни, він буде балотуватись знову, але якщо після – не буде [203]. Сумнівно, що його би знову вибрали, адже його обіцянки стали прокляттям [220]. В 2022 йому довіряли 90%, в кінці 2023 – 77% опитаних, а на початку 2024 – уже 64%, тобто становиться помітнішим зменшення довіри до нього [202, 232]. Через питання його легітимності було проведено ще одне опитування, згідно з яким 69% опитаних вважає все-таки залишити його на посаді до завершення воєнного стану, але в той же час зросла кількість противників другої каденції – з 34% в кінці 2023 до 43% на початку 2024 року [233].

Розглянувши всі варіанти та всіх найбільш потенційних кандидатів, можна зазначити лише одне – розуміючи, хто бажає і хто потенційно може бути кандидатом в президенти, незалежно від того, хто стане наступником Зеленського, Україна може подолати авторитарні і тоталітарні тенденції, якщо народ візьме свої законні важелі і не виразить свої претензії та вимоги, а якщо ні – тоді авторитарну культуру викоринити не вдасться. Щоправда, опитування того самого КМІС показали, що 12% опитаних вважають Україну диктатурою, ще 27% – збалансованою, а 57% – демократією [219], тобто є протиріччя.

5.3. Узагальнення та висновки по розділу 5

Після аналізу дій Володимира Зеленського перед початком великої війни та в ході неї можна визначити перехід його режиму від демократії до авторитаризму – вони доходять до тоталітарних. Найбільш кричущим стало повторення помилки Сталіна, коли Зеленський, знаючи про можливий напад, не вжив конкретних заходів та навіть зберігав мовчання щодо цього, втративши частину території та спричинивши гуманітарну кризу. Ця бездіяльність підкреслює авторитарні тенденції та знищує суспільство.

Очевидно, що влада Зеленського, яка не виправдала свої дії в умовах великої війни, стала все більше авторитарною. На тлі втрат та загроз нібито для нацбезпеки, вона вибрала маніпуляції та дезінформації, утримуючись від повідомлення населення про реальну небезпеку, зосереджуючи увагу на утопічних заявах про успіхи та продовжуючи цінувати фінансові інтереси над долею своїх громадян. Заява Зеленського про те, що повідомлення про майбутню війну коштувало б йому 7 мільярдів доларів щомісяця, свідчить про цинізм та відсутність готовності жертвувати особистими засобами для захисту країни. Ці дії влади не тільки призвели до величезних втрат територій і людських життів, але й підкреслили тоталітарні та авторитарні риси режиму, що несумісні з демократичними цінностями та благополуччям громадян.

Підозрілі обставини, пов'язані з можливою зрадою режиму Зеленського та задачею України Росії продовжує викликати активні обговорення. Тут дії влади можна визнати не просто авторитарними, а абсурдними. Велике питання щодо влади – як російська армія в перші дні вчинила блицкриг, використовуючи дороги, які, по іронії долі, були збудовані по програмі «Велике будівництво» і чому оборонні зусилля були настільки неефективними.

Низка питань щодо евакуації населення та різка критика влади висунулись у світлі подій на півночі та сході України після початку великої війни. Все це можна порівняти з передвоєнними діями Сталіна перед нападом Гітлера на СРСР. Всі ці аспекти виявилися фатальними для України і свідчать

про безвідповідальність та неадекватність влади, що призвело до величезних втрат та кровопролитної війни, ставши найбільшою трагедією для країни протягом останнього століття після Другої світової війни. Дослідження вказує на тривожні деталі щодо переслідувань тих, хто виступав на захист України від окупантів. Ці дії не просто авторитарні, а абсурдні.

Дослідження знайшло культ особистості, що формується навколо Зеленського. Це включає не тільки формування образу через продаж сувенірів та виготовлення монет, ба навіть створення його ікон і називання вулиць в його честь, а це культ особистості – як в честь Леніна і Сталіна називали все підряд. Культ особистості – це тоталітарний прояв, а кличка «боневтік», яка вже стала упередженою, вказує на іронію та сумнів в лідерських якостях Зеленського.

«Єдиний марафон» став інструментом для забезпечення своїх інтересів, і навіть не обов'язково задля держави. Деякі ключові аспекти цього марафону включають потрібних владі людей, що свідчить про деяке переплетіння партійних і державних інтересів. Він включає цензуру і пропаганду: марафон став пропагандою, його цілі стали абсурдні, а вимкнення каналів, пов'язаних з опозицією – виражене порушення свободи слова, про інтерв'ю та подкасти з особами, які мають зв'язки з Росією – безконтрольність марафону і ризик іноземного впливу, а особливо Росії – на внутрішні справи. Вимкнені канали, які асоційовані із попередником Порошенком – прояв політичних репресій. Це точно не сприяє свободі слова і вже має свої наслідки, інші країни Європи занепокоєні через погіршення ситуації в цій сфері.

Аналізуючи період воєнного стану та мобілізації в Україні, виявлено численні нові аспекти обмеження прав та свобод громадян, зокрема чоловіків. Деякі експерти внесли розбрат щодо колізій в правовому режимі воєнного стану, та станом війни. Заборона виїзду чоловіків викликала суперечки та поділила суспільство назавжди. Правові аспекти цієї заборони були обговорені, а деякі критики вказували на її незаконність та порівнювали з сегрегацією чоловіків. Через думки деяких, виникла загроза тоталітарних практик, типу

«заборони виїзду після війни», можливе обмеження прав жінок і їхня мобілізація, а заборона чоловікам отримувати паспорти за кордоном породили аналогії з історією тоталітарної «залізної завіси», як в СРСР. Закон про мобілізацію найбільш критикується. Незаконна втеча чоловіків також негативно впливає на ситуацію в країні. Численні випадки порушень прав чоловіків, здійснюваних ТЦК, в т.ч., конфіскацію документів та примусове викрадення осіб є найбільшою проблемою. Корупція в цій сфері астрономічна. Обмеження для чоловіків та зменшення призовного віку уже нагадують геноцид української нації у майбутньому. Поки тоталітарні прояви посилюються, еліта, така як «батальйон Монако», втекла з України під час війни, і їм нічого загрожувати не буде. Тим часом помічаються численні порушення міжнародного права.

У період війни в Україні виник катастрофічний рівень напруженості в питанні розподілу влади. Воєнний стан призводить до значного підвищення централізації влади, що вже й так була високою. Місцеве самоврядування обмежили, голови військових адміністрацій отримали права розпоряджатися бюджетами, також йшла дискусія про ліквідацію районних та обласних рад. Конфлікт між мером Києва Кличком та владою Зеленського наростає, а черговим яблуком розбрату стала ситуація з київським метро. Кличко висловлює обурення щодо авторитаризму, зміни президента та вказує на копіювання владою дій російської влади. Має місце формування нової олігархії під впливом радника голови Офісу президента Єрмака. Важливою проблемою стали репресії місцевого самоврядування, а це не демократія. Схожі проблеми є й у Верховній Раді, де не бажають відпускати депутатів, відзначаючи падіння довіри. Також нелишнім буде сказати і про безкарність влади. Уже хотіли переходу до президентської форми правління, але водночас і розробляли концепцію по посиленню стійкості демократії.

В Україні триває безпрецедентний вплив на свободу слова, що проявилось припиненням діяльності багатьох ЗМІ. Ще в серпні 2022 було прийнято закон, який обмежує ЗМІ, розширює повноваження Нацради з телебачення і

радіомовлення до блокування ЗМІ без суду. Також донедавна говорили про повну або часткову заборону соцмереж Телеграм та ТікТок. Раптове отримання повістки журналістом «Укрінформу» після того, як він заявив про темники і цензуру в агентстві, також свідчить про можливі репресії щодо ЗМІ.

Влада Зеленського зрадила свій же нейтралітет, репресуючи УПЦ МП. Звісно, вона мала зв'язки з Москвою, але мова про заборону церкви – це тоталітарний прояв, до якого вдавались лише в СРСР. Заборони проросійських партій, такі як «Опозиційний блок», необхідні для нацбезпеки, але з точки зору науки це точно не демократія. Закон «Про громадське здоров'я» виключно тоталітарний, його прийняття відбулось приховано під час війни, і він обмежує права громадян, зокрема, можливою примусовою вакцинацією. Також зводяться на нуль всі особисті кордони людей, коли в Верховній раді задумались над кримінальною відповідальністю тим, хто не бажає проходити медичну комісію.

Майбутнє України невизначене, але варіанти наступників породжують питання. Перший кандидат – колишній головком ЗСУ Залужний, але є побоювання на кшталт хунти чи тоталітарного режиму. Політичні особи, такі як Притула, Арестович та Порошенко, розглядаються як можливі кандидати. Притула, хоч і відомий більшості населення, мав диктаторські ідеї у минулому, ставлячи під сумнів його демократичність. Арестович, який уже втратив все, не виграє на можливих виборах. Порошенко більш досвідчений, порівняно з Зеленським його лідерство може бути менш жорстким. Те, що Зеленський може піти знову на вибори або ж змушено продовжити свою каденцію через воєнний стан підсилюють авторитарні і тоталітарні тенденції. Питання остаточного узгодження наступника залишається відкритим, бо допоки в нас війна, вибори заборонені, незважаючи на колізії в законах і подальшу долю легальності правління Зеленського, а збереження демократії в війну – це мутна дилема, тому сумнівно, що демократія буде відновлена навіть після закінчення війни.

Висновки

Дослідження показало наступні висновки. Після розпаду СРСР Україна пережила складний період переходу до демократії та незалежності. У цей період владу Леоніда Кравчука спіткали певні елементи авторитаризму, що було зумовлено викликами того часу і недоліками законів. При цьому, хоча Леоніда Кравчука не можна повністю назвати авторитарним лідером, його політика та владність створили деякі передумови для подальшого розвитку авторитарних практик у політичній системі України. Тому Кравчука можна назвати збалансованим, коли у нього проявлявся як і авторитаризм, так і демократія.

Демократичні прояви Кравчука:

- опозиція була вільна і необмежена в своїх правах,
- репресії проти опозиції не застосовувались,
- за його каденції не було зафіксовано якихось обмежень свободи слова.

Проте, під час правління Кравчука спостерігалися такі авторитарні прояви:

- заборона Комуністичної партії України,
- надання президенту широких повноважень, які призвели до конфронтації між виконавчою та законодавчою владами,
- пропозиції Кравчука усунути посаду прем'єр-міністра та запровадити посаду віце-президента, тобто недотримання розподілу влади, яка були розцінені як спроба посилити президентську владу.

Ці прояви були спричинені переходом України до демократії та розвитком її державності. Кравчук був першим президентом незалежної України, і він зіткнувся з низкою викликів, зокрема нестабільністю політичної ситуації внаслідок розпаду СРСР, економічними кризами та соціальними проблемами. У цих умовах Кравчук прагнув зміцнити владу президента, щоб забезпечити стабільність і розвиток країни. Однак, його спроби були сприйняті як загроза для демократії, і вони призвели до протистояння влад. У цілому, правління

Леоніда Кравчука неоднозначне: він робив ряд важливих кроків, але спроби зміцнити свою владу призвели до небажаних авторитарних тенденцій.

Згідно з дослідженнями, десятирічна каденція Леоніда Кучми в Україні авторитарна. Корупція, шантаж та судовий тиск були поширеними і зміцнювали владу президента. Леонід Кучма – поки що єдиний президент, який знаходився двічі на цьому посту. Режим Кучми можна охарактеризувати як «шантажистську автократію», в якій мали місце такі авторитарні прояви:

- повсюдна корупція – шантажистська держава не тільки поблажливо до неї ставилася, але навіть у багатьох випадках заохочувала,
- ретельне відстежування корупції, а також збірка компромату за допомогою контролюючих органів — міліції, служб безпеки і податкової служби,
- вибірковість закону відповідно до політичної доцільності. Зрештою, з одного боку, існує повсюдна корупція, а з іншого — компромат мало не на кожного. Кожен громадянин, який займається бізнесом (або політикою, що в наших умовах майже одне й те саме), був на гачку при владі.

Це ще «квіточки», бо деякі експерти вказували на те, що в Україні, як і в більшості пострадянських країн, склався «посткомуністичний неототалітаризм». Також інші авторитарні прояви Кучми:

- безпрецедентні обмеження свободи слова, цензура, на відміну від Кравчука,
- прийняття Конституції, в якій прописана президентська форма правління,
- номінальність опозиції в Верховній Раді,
- порушення розподілу гілок влади, централізація влади.

Однак, були помічені і демократичні прояви:

- критика в його адресу не була заборонена,
- незважаючи на номінальність опозиції, він її слухав,
- наприкінці правління він побажав зробити Конституцію демократичною.

Таким чином десятирічне правління Кучми, що склався в Україні склалось неоднозначно: з акцентом на важливі аспекти контролю ЗМІ та владні взаємини, але в той же час суттєво впливали на політичну культуру країни.

Впливаючи з дослідження, лише Віктор Ющенко являється найбільш демократичним президентом України, істинним демократом:

- рівень свободи слова був найвищим за всю історію України саме в його часи,
- при ньому рівень корупції був найменшим,
- була прийнята демократична Конституція,
- саме за Ющенка рівень економічної свободи був найбільшим.

Але і він допускав дещо, що не притаманно демократії, наприклад:

- саме Ющенко став творцем авторитарного прецеденту «указів відміни призначення». Так він скасовував призначення суддів Конституційного суду та Генпрокурора України, що вважається деякою мірою неконституційним.
- Ющенко допустив перше відкрите втручання від імені держави в церкву.

Незважаючи на позитивні зрушення, каденція Ющенка залишилася об'єктом розчарування для українського народу, частково через внутрішні конфлікти та відсутність системних реформ. Велика частина громадян не оцінила його досягнення, що відображено в низькому рівні підтримки в опитуваннях, порівняно з іншими періодами президентських каденцій. Але його совість була чиста – він не може вважатись авторитарним президентом.

За каденції Віктора Януковича в Україні знову сталась різка зміна політичного курсу в країні. За основу свого лідерства, Янукович взяв авторитарні принципи Кучми, що були видимі ще до обрання. Його минуле включало в себе періоди банд та в'язниці ще при СРСР, що не сприяло демократії. За часів Януковича були проявлені такі авторитарні дії:

- була повернута президентська Конституція часів Кучми,
- знову стала порушуватись свобода слова,

- була проявлена «номенклатура» Януковича, тобто часткове зрощення «Партії Регіонів» з державним апаратом,
- опозиція знову стала номінальна, як за часів Кучми,
- знову були проявлені політичні репресії,
- знову був порушений принцип розподілу влади (у випадку з Києвом).

Окремим текстом варто згадати події на Євромайдані та прийняття «диктаторських законів» у січні 2014, які засвідчили різке наростання авторитарних та тоталітарних атрибутів в державі. Влада придушувала протести: від покарань для автомобілів у колонах до обмеження прав ЗМІ та жорстких санкцій проти організаторів несанкціонованих мітингів. Які були наслідки прийняття таких законів – всім відома втеча Януковича до Росії.

Після Майдану приходять до влади Петро Порошенко. Звісно, він мав зв'язок з колишніми представниками Януковича, однак прийшовши до влади, він пішов своїм шляхом. Звісно, у нього були демократичні прояви, такі як:

- підписання Угоди про Асоціацію з ЄС,
- покращення економіки та економічної свободи в цілому (однак перші два роки його правління були відзначені падінням економіки України),
- опозиція в Верховній Раді знову отримала силу,
- при ньому знову стали боротись з корупцією, були створені антикорупційні органи, такі як НАБУ, САП тощо.

Однак проявів авторитаризму було все-таки більше. Серед них були:

- обмеження свободи слова так і продовжились,
- при створенні антикорупційних органів йому надали невласливі права,
- знову були проявлені політичні репресії,
- обмежувались права громадян на мітинги та акції протестів в деякі часи,
- під приводом «нацбезпеки» заборонили російські соцмережі.

Також варто вписати окремим текстом – Порошенко знову втрутився в діла церкви, на цей раз критично. Відкинувши всі «за» та «проти» в цих питаннях отримання томосу про автокефалію Української церкви, це являється не лише авторитарним, але й тоталітарним проявом також, адже порушення прав найбільшої церкви вважається втручанням і в особисте життя людини.

Порошенко, будучи президентом після Революції Гідності, став обличчям та лідером країни у час важких випробувань, таких як анексія Криму та війна на Донбасі. Його президентство було періодом реформ, але разом із реформами виявилось, що Порошенко мав тенденцію концентрувати владу в своїх руках, що викликало критику та негативні реакції з боку опозиції і громадськості. Репресії щодо Саакашвілі стали символом цього підходу. Його каденція розчарувала людей, і тому Порошенко програв у виборах новому політичному гравцю – Володимирі Зеленському. Порошенка можна вважати авторитарним і з авторитарними тенденціями та ухилами, хоча і з демократичними проявами.

Зеленський здобув надзвичайну підтримку – 73% на виборах, що дало сумніви в чесності виборів. Його недосвідченість була використана як перевага, переконуючи, що він ефективніший, ніж інші. Але це було лише замилювання очей. Звісно, Зеленський до початку великої війни і після її початку дуже різняться. Авторитарні прояви Зеленського до її початку були такими:

- він знову використав прецедент Ющенка, відмінивши указ ще Януковича про призначення голови Конституційного суду,
- прецедент «монобільшості» в українському парламенті – «Слуга Народу» не створила коаліцію, засвідчила опозицію, яка номінальна до чинної влади,
- обмеження свободи слова знову продовжились,
- стала обмежуватись критика президента в гласному виді,
- також стали продовжуватись політичні репресії,
- Зеленський став використовувати РНБО в своїх інтересах.

Після початку великої війни Зеленський, скориставшись воєнним станом, проявив себе не лише авторитарно, а й тоталітарно, до чого ніхто раніше не вдавався. Крім тих ознак, які були перелічені вище, можна додати:

- замовчування загрози початку війни і повторення помилки Сталіна,
- впровадження «єдиного марафону» на телебаченні – ніщо інше, як пропаганда та промивання мізків, а також цензура,
- негласне зрощування держави з партією Зеленського – номенклатура,
- утопічність і оптимістичність промов Зеленського являються тоталітарними проявами замовчувань реальних бід і проблем в державі, а це також цензура,
- негласний культ особи, який деякою мірою може бути порівняний з культом особи в СРСР за часів Леніна і Сталіна,
- грубе порушення розподілу влади, в т.ч. і в сфері місцевого самоврядування,
- негласне впровадження тоталітарного закону «Про громадське здоров'я»,
- законопроект про заборону УПЦ МП в Україні – квінтесенція та найкритичніше проявлення тоталітарності влади Зеленського,
- мілітаризація всієї держави – адекватна реакція, але це варто враховувати,
- сегрегація всіх чоловіків під прикриттям «обов'язку воювати»,
- питання чоловіків за кордоном, а також дискусії щодо мобілізації жінок – нагадує тоталітарну «залізну завісу», як за часів СРСР,
- копіювання дій Російської Федерації, особливо в законах,
- дискусії щодо закону про мобілізацію, в яких є тоталітарні норми,
- впливає з попереднього – режим Зеленського втручається в особисте життя громадян ще в релігійній, економічній та медичній площині.
- в війну вибори заборонені, що і використовується владою у своїх цілях.

Всі авторитарні президенти України обмежували свободи слова, вдавались до політичних репресій, а також порушували розподіл влади. Ющенко започаткував авторитарні принципи «указів скасування», а також першим з президентів України втрутився в церкву. До впливу на церкви вдалися ще Порошенко і Зеленський. Але лише Ющенко був демократичним. Всі інші,

крім Кравчука, являються тою чи іншою мірою авторитарними. Кравчук не може вважатись ні тим, ні іншим, через відхід від радянщини. А Зеленський згодом став найбільш авторитарним, перевершивши всіх попередників.

Жоден із президентів України не був схожий на інших, але всі вони мали спільну рису: прагнення до влади з нехтуванням Конституції. Це призвело до втрати довіри народу до всіх. Як наслідок, або кандидати програвали на виборах, або відбувалися революції, за яких народом відстоювалось право бути єдиним джерелом влади. Постійна боротьба президентів призвела до розбалансування системи управління, що зробило владу нездатною до ухвалення та реалізації рішень. Це послабило країну, що вказує на необхідність перегляду системи управління. Незалежно від того, хто ставав правителем, суспільство втратило віру у владу. Потрібно знайти механізми, які б забезпечили нормальне лідерство, ефективну роботу державних інституцій та запобігали узурпації влади і згортанню демократії.

Навіть після правління Зеленського демократія повернеться не зразу, а це може призвести до краху економіки, дефолту, а в гіршому випадку – Майдан, громадянська війна і навіть розпад України. Воюючи за демократію, люди політично осліпли, не вбачили диктатуру гірше Януковича. Обравши Зеленського, народ України підписав собі вирок, і це уже очевидне – мільйони жертв, трильйони гривень збитків, загроза знищення нашої держави. І не потрібно навіть Росії: поки є внутрішні вороги, Україна не подолає зовнішніх.

Висновок тут очевидний – Зеленський це диктатор, який перевершив самого Януковича. Скориставшись воєнним станом, він продовжив своє правління, зупинив права людини та інститут демократії в Україні, копіюючи і перевершивши Росію, аргументуючи це заявами його самого і «слуг народу», що зараз «Конституція на паузі», «демократія під час війни – помилка» і «треба встановити диктатуру» [227-229], тобто, почавши проявлятися і в тоталітарній площині, що було визначено питаннями повторення «помилки Сталіна» (замовчування фактів), монополізації ЗМІ за допомогою «єдиного марафону»,

утопізації новин і пропаганди, обмеження пересування, негласної номенклатури, можливої заборони церкви, мілітаризацією, сегрегацією чоловіків, «залізною завісою», культом особи, а також вчинивши геноцид українського народу завдяки тоталітарним методам мобілізації. Дослідження надзвичайно актуальне, бо показує те, чого категорично не можна допускати нашій державі і суспільству, адже це призведе до повного знищення нації.

Список бібліографічних посилань та використаних джерел

1. Вибори 2020 у Білорусі: як залякує влада і до чого готується населення: https://espreso.tv/article/2020/08/03/vybory_2020_u_bilorusi_yak_zalyakuye_vlada_u_do_chogo_gotuyetsya_opozyciya
2. Порівняльна характеристика авторитарного та тоталітарного режимів. Реферат: <https://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16811/>
3. Как Ли Куан Ю вывел Сингапур из нищеты и превратил отсталую колонию в мировой экономической центр: <https://lenta.ru/articles/2023/03/13/leekuan-yew/>
4. Экономическое чудо Сингапура: <https://habr.com/ru/companies/dronk/articles/395787/>
5. Ханганская симфония: как сделали Южную Корею процветающей страной: <https://habr.com/ru/companies/onlinepatent/articles/732292/>
6. Нео-авторитаризм и лидерство: последствия для современной Украины: <https://connections-qj.org/ru/article/neo-avtoritarizm-i-liderstvo-posledstviya-dlya-sovremennoy-ukrainy>
7. Human Rights Watch – World Report 2022: https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2022/01/World%20Report%202022%20web%20pdf_0.pdf
8. Україні потрібен відповідальний перед народом Гетьман: https://gazeta.ua/articles/comments-newspaper/_ukrayini-potriben-vidpovidalnij-pered-narodom-getman/225151

9. В Україні однаковий запит і на «сильну руку», і на демократію: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3555784-v-ukraini-odnakovij-zapit-i-na-silnu-ruku-i-na-demokratiu.html>
10. В Україні традиційно нижче, ніж у Європі, зацікавлення політикою: <https://texty.org.ua/fragments/102174/ukrayinci-prodemonstruvaly-rekordno-nyzke-zacikavlennya-politykoju-grafiki>
11. Демократичну політичну систему підтримують понад 90% українців: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3725820-demokraticnu-politicnu-sistemu-pidtrimuut-ponad-90-ukrainciv.html>
12. Готова ли демократія проявиться, когда авторитаризм обороняется: <https://www.hrw.org/ru/world-report/2022/autocrats-on-defensive-can-democrats-rise-to-occasion>
13. Леонід Кравчук – перший президент незалежної України: <http://heroes.profi-forex.org/ua/kravchuk-leonid-makarovich>
14. Легіслатури Л.М. Кравчука та Л.Д. Кучми як період становлення та затвердження авторитарного іміджу українського президентства: http://app.nuoua.od.ua/archive/50_2013/25.pdf
15. Украина при Кравчуке. 1991–1994 годы. Политика: <https://document.wikireading.ru/hyGCzbkr5s>
16. Украина: Между демократией и авторитаризмом: <http://milli-firka.org/украина-между-демократией-и-авторита/>
17. Ми говоримо: «Кучма!» А маємо на увазі що?: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2513961-mi-govorimo-kucma-a-maemo-na-uvazi-so.html>
18. CPJ urges vigorous investigations, reforms: <https://cpj.org/2005/01/cpj-urges-vigorous-investigations-reforms/>

19. Кучма – легализованный диктатор. Он опять среди «хищников» свободы слова: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2004/05/3/4378356/>
20. Missing, presumed dead: disappearance of Ukrainian journalist deepens media fears: <https://www.theguardian.com/world/2010/sep/08/ukraine-press-freedom>
21. Свобода слова в России и в Украине: <https://www.dw.com/ru/свобода-слова-в-россии-и-на-украине/a-743156>
22. Занимательные опечатки: http://www.ndiiv.org.ua/Files2/2008_2/8.PDF
23. В Украине нет цензуры, потому что нет такой книжки: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2002/10/14/4369904/>
24. Кравчук убежден, что в Украине законодательно закреплена цензура: <https://news.liga.net/politics/news/l-kravchuk-ubezhden-chto-v-ukraine-zakonodatelno-zakreplena-tsenzura>
25. Історія президентів України в семи актах, або Чому театр одного актора нам не підходить: <https://centreua.org/parlamentska-respublika/istoriya-prezydentiv-ukrayiny-v-semy-aktah-abo-chomu-teatr-odnogo-aktora-nam-ne-pidhodyt/>
26. Кожному по Конституції: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/06/26/4053376>
27. Виктор Первый, Виктор Второй и Юлия Прехитрая: https://censor.net/ru/video_news/224477/viktor_pervyyi_viktor_vtoroyi_i_yuliya_prehitraya_ob_ukrainskih_politikh_snyali_multfilm_video
28. Смена, транзит или цикл: динамика политического режима в Украине в 2004-2010 гг.: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/554/1/smena.pdf>
29. Политический режим Украины после «Оранжевой революции»: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-rezhim-ukrainy-posle-oranzhevoy-revolyutsii/viewer>

30. Помаранчева революція спричинила відхід Росії до авторитаризму:
<https://tsn.ua/politika/u-britaniyi-vvazhayut-scho-pomarancheva-revolyuciya-sprichinila-vidhid-rosiyi-do-avtoritarizmu.html>
31. Пять президентов Украины: чем они запомнились:
<https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-48348011>
32. Трансформація української політичної ідеї / упоряд. О. Доній – К.: Наш формат, 2019. – 464 с.
33. Ющенко: У 2008 році наданню томосу завадив патріарх РПЦ Олексій II:
<https://hromadske.ua/posts/yushenko-u-2008-roci-nadannyu-tomosu-zavadiv-patriarh-rpc-aleksij-ii>
34. Ющенко: свобода слова – головне наше завоювання:
<https://ukranews.com/ua/news/11748-yushhenko-svoboda-slova-golovne-nashe-zavoyuvannya>
35. Ющенко розповів, як він страждав від свободи слова:
<https://ukranews.com/ua/news/9237-yushhenko-rozpoviv-yak-vin-strazhdav-vid-svobody-slova>
36. Каденція Віктора Ющенка: 10 фактів, про які варто пам'ятати:
<https://naspravdi.org/2018/02/23/prezydentstvo-viktora-yushchenka-10-faktiv/>
37. Ющенко: При мне украинцы прожили лучшие 4,5 года своей жизни:
https://dumskaya.net/news/YUschenko_Pri_mne_ukraincy_progili_luchshie_45_g/ua
38. Українці вважають Кучму кращим президентом за Зеленського – опитування:
<https://tsn.ua/politika/ukrayinci-vvazhayut-kuchmu-kraschim-prezidentom-za-zelenskogo-opituvannya-1548771.html>
39. Предчувствие авторитаризма: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/10/31/4454031>
40. Віктор Янукович – 2010-2014: <https://centreua.org/parlamentska-respublika/viktor-yanukovych-2010-2014/>
41. Юрию Луценко отказали в освобождении:
<https://www.golosameriki.com/a/yri-lutsenko/1634190.html>

42. ЕСПЧ: Арест Луценко – нарушение прав человека:
<https://www.dw.com/ru/strasбургский-суд-признал-арест-луценко-нарушением-прав-человека/a-16069881>
43. Юрий Луценко: генпрокурор из-за решетки:
https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2016/05/160512_ru_s_lutsenko_prosecutor_profile
44. ГПУ наложила арест на счета и имущество Тимошенко и Луценко:
https://lb.ua/news/2011/06/30/103775_gpu_nalozhila_arest_na_scheta_i_im.html
45. Экс-премьер Украины Юлия Тимошенко арестована:
https://www.bbc.com/russian/international/2011/08/110805_timoshenko_arrest
46. Юлия Тимошенко приговорена к семи годам лишения свободы:
https://www.bbc.com/russian/international/2011/10/111011_tymoshenko_verdict
47. Юлия Тимошенко: два года за решеткой: <https://www.golosameriki.com/a/tb-tymoshenko-second-anniversary/1723525.html>
48. Юлию Тимошенко освободили: <https://www.golosameriki.com/a/tymoshenko/1857084.html>
49. Europe falls from its pedestal, no respite in the dictatorships:
<https://rsf.org/en/europe-falls-its-pedestal-no-respite-dictatorships>
50. Чи можливе відродження авторитаризму в Україні?: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/matsievkyi_chy.pdf
51. Свобода слова в Україні: Лех Валенса написав Януковичу листа:
<https://ua.korrespondent.net/ukraine/1106760-svoboda-slova-v-ukrayini-leh-valensa-napisav-yanukovichu-lista>
52. Герман: при Януковиче стало больше свободы слова:
https://lb.ua/news/2010/09/06/63765_german_pri_yanukoviche_stalo_bol.html

53. «Батьківщина»: Янукович дал команду «фас»:
<https://www.unian.net/politics/674960-batkivschina-yanukovich-dal-komandu-fas.html>
54. «5 канал» і ТВі залишили без частот:
<https://www.pravda.com.ua/news/2010/06/8/5119390/>
55. У «5 каналу» і ТВі відібрали частоти: розвиток медіа бізнесу чи тиск на свободу слова: <https://www.radiosvoboda.org/a/2065774.html>
56. В Києве почався Всесвітній газетний конгрес:
<https://ukraine.segodnya.ua/ukraine/V-Kieve-nachalsya-Vsemirnyy-gazetnyy-kongress-381760.html>
57. Всесвітній конгрес українців закликає Януковича забезпечити свободу СМІ: <https://politics.segodnya.ua/politics/Mirovoy-kongress-ukraincev-prizyvaet-YAnukovicha-obespechit-svobodu-SMI-380630.html>
58. Янукович впевнений, що в Україні достатньо свободи слова:
<https://politics.segodnya.ua/politics/YAnukovich-uveren-hto-v-Ukraine-dostatochno-svobody-slova-381781.html>
59. ОБСЄ закликала Януковича не душити свободу слова:
https://espreso.tv/news/2014/01/16/obsye_zaklykala_yanukovycha_ne_dushyty_svobodu_slova
60. Янукович стає чимось більшим, ніж Кучма (європейська преса):
<https://www.radiosvoboda.org/a/2183719.html>
61. 5 канал відключили по всій Україні:
<https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/18/7014479/>
62. Хроніка кривавого протистояння:
https://espreso.tv/news/2014/02/18/khronika_myrnoho_nastupu_maydanu_na_verkhovnu_radu
63. Кореспондент: Бізнес родини Януковича. Повний текст статті:
<https://korrespondent.net/ukraine/politics/1153797-korrespondent-biznes-semi-yanukovicha-polnyj-tekst-stati>

64. Молоді та завзяті: як студенти творили українські революції:
<https://forpost.media/novosti/molodi-ta-zavziati-iaak-studenty-tvoryly-ukrainski-revoliutsii.html>
65. Помилка президента: що привело Януковича до краху:
https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/07/140709_yanukovych_mistake_ms
66. Год без Януковича: от «я легитимный» до «виноват Лёвочкин»:
https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/02/150222_ru_s_yanukovych_one_year
67. Єврореволюція засвідчила формування авторитарного правління в Україні:
<https://www.radiosvoboda.org/a/25200302.html>
68. МАНІПУЛЯЦІЯ: За Януковича Україна розвивалась, а за Порошенка і Зеленського – ні: <https://voxukraine.org/manipulyatsiya-za-yanukovicha-ukrayina-rozvivalas-a-za-poroshenka-i-zelenskogo-ni>
69. Как Россия аннексировала Крым: ретроспектива растерянности и измены:
<https://inosmi.ru/20200220/246893183.html>
70. Военный конфликт в Донбассе: ключевые даты и факты:
<https://www.bbc.com/russian/features-39598555>
71. Сьогодні на Донбасі стартує операція Об'єднаних сил:
<https://censor.net/ua/n3063937>
72. Петро Порошенко | 2014-2019: <https://centreua.org/parlamentska-respublika/petro-poroshenko-2014-2019/>
73. 5 років Порошенка у цифрах і фактах: яку країну лишає президент:
<https://www.bbc.com/ukrainian/features-48011503>
74. Війна за храми: https://lb.ua/society/2018/07/17/403037_viyna_hrami.html
75. Нинішній рівень свободи слова в Україні майже відповідає періоду Януковича – опитування: <https://zakarpattia.net.ua/News/182385-Nynishnii-riven-svobody-slova-v-Ukraini-maizhe-vidpovidaie-periodu-IAnukovycha---opytuvannia>

76. За Януковича було більше свободи слова, ніж за Порошенка – Ляшко:
<https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3480836-za-yanukovycha-bulo-bilshe-svobody-slova-nizh-za-poroshenka-liashko>
77. La libertad de expresión, a prueba en Ucrania:
https://elpais.com/internacional/2016/04/27/actualidad/1461780001_441216.html
78. Затримання мирних демонстрантів через ненасильницьке використання радянської символіки є порушенням свободи слова і свободи мирних зібрань:
<https://web.archive.org/web/20170516205311/http://amnesty.org.ua/nws/zatrimannya-mirnih-demonstrantiv-cherez-nenasilnitske-vikoristannya-radyanskoyi-simvoliki-ye-porushennyam-svobodi-slova-i-svobodi-mirnih-zibran/>
79. Все, что нужно знать о скандальном решении Порошенко:
<https://vesti.ua/politika/238632-zapret-sotssetej-v-ukraine-vse-chto-nuzhno-znat-o-skandalnom-reshenii-poroshenko>
80. Украина: Блокировка российских интернет-компаний должна быть отменена: <https://www.hrw.org/ru/news/2017/05/18/303773>
81. В цивілізованій країні 73% не проголосує за персонажа з серіалу:
<https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=1079734.0>
82. Рух «25%»: надута сила чи реальна підтримка Порошенка:
<https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2019-04-30/dvijenie-25-nadutaya-sila-ili-realnaya-podderjka-poroshenko/25499>
83. Два Зегода. Погружение в зеленое болото: <https://defence-line.org/archives/76903>
84. «Клоуны не могут быть субъектами международной политики»: Головний військовий прокурор України Матіос епічно «перевзувся»:
<https://patrioty.org.ua/blogs/klouny-ne-mozhut-buty-subiektamy-mizhnarodnoi-polityky--holovnyi-viiskovy-prokuror-ukrainy-matios-epichno-perevzuvsia-281362.html>

85. Результаты выборов: к чему приведет монобольшинство «Слуги народа»?:
<https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-49070137>
86. Украина представляет клоуна: <https://www.project-syndicate.org/commentary/ukraine-election-zelensky-trump-by-nina-l-khrushcheva-2019-04/russian>
87. «Євреї на чолі українських фашистів»: стаття про Зеленського викликала міжнародний скандал: https://gazeta.ua/articles/politics/_evrej-na-choli-ukrayinskih-fashistiv-stattya-pro-zelenskogo-viklikala-mizhnarodnij-skandal/899367
88. В Украине власти тоже блокируют популярные СМИ. И (часто) тоже без суда, просто решением Совбеза. Свобода слова и там под угрозой?:
<https://meduza.io/feature/2021/09/09/v-ukraine-vlasti-tozhe-blokiruyut-populyarnye-smi-svoboda-slova-i-tam-pod-ugrozoy>
89. ЦЕНЗУРЕ НЕТ: Сотрудники попавших под санкции украинских СМИ просят Европарламент отреагировать на уничтожение свободы слова:
<https://petition.president.gov.ua/petition/124098>
90. На какую свободу слова посягнул Зеленский?:
<https://www.radiosvoboda.org/a/svoboda-slova-112-zik-newsone/31084113.html>
91. Зеленський скасував указ Януковича про призначення Тупицького суддею КСУ: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/27/7288051/>
92. Режими використовують коронавірус для пригнічення населення:
https://uk.wikinews.org/wiki/Клайв_Спеш:_авторитарні_режими_використовують_коронавірус_для_пригнічення_населення
93. Порошенко считает Саакашвили преступником:
https://jurliga.ligazakon.net/news/164225_poroshenko-schitaet-saakashvili-prestupnikom
94. Зеленский анонсировал ограничения: <https://dnepr.info/ru/news/koronavirus-zelenskij-anonsiroval-zhestkie-ogranicheniya-po-ukraine/>

95. Порошенко, Медведчук і вугілля. У чому звинувачують п'ятого президента: <https://suspihne.media/192770-porosenko-medvedcuk-i-vugilla-ak-zakupovuvali-antracit-ta-u-comu-zvinuvacuut-patogo-prezidenta/>
96. Західні експерти про справи проти Порошенка: «Зеленський грається з вогнем»: <https://www.radiosvoboda.org/a/zakhidni-eksperty-pro-spravy-proty-poroshenka/30699013.html>
97. Томос і справа проти Порошенка за «створення ПЦУ». Якими будуть наслідки?: <https://www.radiosvoboda.org/a/30688961.html>
98. Венедіктова заперечує, що справа Порошенка є політичним переслідуванням: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-veneditov-politychni-peresliduvannya/30678381.html>
99. В Україні посилюються політичні переслідування – звернення депутатів: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-politychni-peresliduvannya-poroshenko-sternenko/30678239.html>
100. Варто чекати подальших утисків свободи слова – Фріз про скандал з карикатурою на Зеленського: <https://prm.ua/varto-chekaty-podalshykh-utyskiv-svobody-slova-friz-pro-skandal-z-karykaturoiu-na-zelenskoho/>
101. Навіщо в оточенні Зеленського заговорили про президентську республіку?: <https://chas.news/current/novii-getman-navischo-v-otochenni-zelenskogo-zagovorili-pro-prezidentsku-respubliku>
102. Стефанчук вважає, що українцям потрібні «гетьман як опора» і «справедливий парламент»: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/11/2/7312532/>
103. Зеленський втратив монобільшість у Раді: в Офісі президента готуються до дострокових виборів президента і парламенту?: <https://prm.ua/zelenskyy-vtratyv-monobilshist-u-radi-v-ofisi-prezydenta-hotuiutsia-do-dostrokovykh-vyboriv-prezydenta-i-parlamentu/>

104. При Порошенку було краще. Чому такі оцінки звучать через два роки правління Зеленського: <https://focus.ua/uk/politics/483106-pri-poroshenko-bylo-luchshe-pochemu-takie-ocenki-zvuchat-spustya-dva-goda-pravleniya-zelenskogo>
105. Коли вже кінець епохи ідіотизму?: <https://tverezo.info/post/151938>
106. Три місяці до війни. Як і коли Зеленський дізнався про вторгнення?: <https://texty.org.ua/articles/107507/try-misyaci-do-vijny-yak-i-koly-zelenskyj-diznavsya-pro-vtorhnennya-velyke-rozsliduvannya-washington-post/>
107. Подія дня: Готовність України до війни – як змінювалися заяви влади: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/08/17/7363726/>
108. Почему Зеленский не предупредил украинцев о нападении России. Главное из расследования Washington Post: <https://www.bbc.com/russian/news-62571627>
109. «Я втрачав би \$7 млрд на місяць»: Зеленський знову пояснив, чому українців не попередили про вторгнення: <https://www.5.ua/polityka/zakhopyly-b-za-try-dni-zelenskyi-znovu-poyasnyv-chomu-ukraintsiv-ne-poperedyly-pro-vtorhnennia-285130.html>
110. «Дороги замість безпеки». Чи був готовим південь України до війни?: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-hotovnist-pivdnia-ukrayiny-viyna/31996901.html>
111. Загадки 22 июня 1941 года: https://www.bbc.com/russian/features/2016/06/160622_war_start_mysteries
112. Війна Росії проти України у 10 інфографіках: <https://www.dw.com/uk/vijna-rosii-proti-ukraini-u-10-infografikah/a-64801366>
113. Президент Зеленський і здача півдня України: злочинна недбалість чи державна зрада?: <https://censor.net/ru/b3369881>
114. Як у Зеленського пояснюють, хто здав Південь окупантам: https://antikor.com.ua/articles/621139-kak_u_zelenskogo_gotovjatsja_objjasnjatj_kto_sdal_jug_ukrainy_rossijskim_okkupantam

115. У Зеленського в крові гаманець та язик. Він брехун: <https://espreso.tv/uzelenskogo-v-krovi-gamanets-ta-yazik-vin-brekhun>
116. Влада продовжує переслідувати тих, хто не здав Україну окупантам: https://bastion.tv/zelenskij-i-yermak-prodovzhuyut-peresliduvati-tih-hto-ne-zdav-ukrayinu-okupantam_n58376
117. Генерал Кривонос заявив, що «проти нього відкрили справу за оборону Жулян». Що відомо: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62712911>
118. 24 лютого Зеленський вивозив державними літаками «Квартал 95» до Польщі: <https://bigkyiv.com.ua/24-lyutogo-zelenskyj-vyvozyv-derzhavnymy-litakamy-kvartal-95-do-polshhi-geo-leros/>
119. Визначення «боневтік»: <https://www.slangzone.net/word/боневтік>
120. Культ личности: <https://khersonci.com.ua/public/49099-zreet-kult-lichnosti.html>
121. Азаров заявив о возродении культа личности на Украине: <https://ria.ru/20220609/kult-1794252668.html>
122. В Киеве начали продавать матрёшки с Зеленским: сеть обсуждает фото: <https://fakty.ua/ru/317199-v-kieve-nachali-prodavat-matryoshki-s-zelenskim-set-obsuzhdaet-foto>
123. На сайті Білого дому продають колекційні монети з Зеленським. Зібрані кошти спрямують на гуманітарну допомогу українцям: <https://hromadske.ua/posts/na-sajti-bilogo-domu-prodayut-kolekcijni-moneti-z-zelenskim-zibrani-koshti-spryamuyut-na-gumanitarnu-dopomogu-ukrayincyam>
124. Zelenskyu: <https://www.behance.net/gallery/139009111/St-Zelenskyu>
125. В Україні розпочалася епоха «Культ постаті Зеленського»: <https://www.instagram.com/p/CzlteG4M9cG/>
126. Із Зеленського роблять Кім Чен Ина?: <https://wz.lviv.ua/blogs/460176-iz-zelenskoho-robljat-kim-chen-yna>

127. Телевізор і влада. Як працює телемарафон зсередини та хто його курує: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/06/21/7353715/>
128. Як телемарафон «Єдині новини» загрожує свободі слова і медіабізнесу: <https://texty.org.ua/fragments/108609/chomu-telemarafon-yedyni-novyny-zahrozhuje-svobodi-slova-i-mediabiznesu/>
129. Диво, що затягнулося. Телемарафон «Єдині новини» у 2022 році: <https://detector.media/shchodenni-telenovini/article/206445/2022-12-28-dyvo-shcho-zatyagnulosya-telemarafon-iedyni-novyny-u-2022-rotsi/>
130. Це ще марафон чи вже зловживання владою?: <https://detector.media/infospace/article/202381/2022-08-31-tse-shche-marafon-chy-vzhe-zlovzhyvannya-vladoyu/>
131. Хто ходить на ефіри до ведучих, які працювали на російську пропаганду?: <https://detector.media/medialife/article/212993/2023-06-26-vy-zdyvuietesya-khto-khodyt-na-efiry-do-veduchykh-yaki-pratsyuvaly-na-rosiysku-propagandu/>
132. Чому влада припинила мовлення 5 каналу, Прямого та «Еспресо»: <https://detector.media/infospace/article/198512/2022-04-19-monomarafon-chomu-vlada-prypynyla-movlennya-5-kanalu-pryamogo-ta-espreso/>
133. «Еспресо», Прямий та 5 канал перемкнули на канал «Рада». У Держспецзв'язку відповіли: <https://detector.media/infospace/article/202591/2022-09-06-espreso-pryamyy-ta-5-kanal-ne-vymknuly-z-tsyfrovogo-efiru-a-peremknuly-na-kanal-rada-u-derzhspetszvyazku-vidpovily-na-petytsiyu/>
134. Война в Україні негативно повлила на свободу слова в Європе: <https://www.dw.com/ru/vojna-rf-protiv-ukrainy-negativno-povliala-na-svobodu-slova-v-evrope/a-64910118>
135. «Недооголошена» війна. Чому важливо оголосити стан війни через агресію РФ проти України: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/stavniychuk/63341fd8f17fa/>

136. Юридичний казус: закону щодо заборони виїзду за кордон чоловікам немає: <https://tsn.ua/exclusive/yuridichniy-kazus-advokat-stverdzhuye-scho-zakonu-po-zaboroni-viyizdu-za-kordon-cholovikam-nemaye-2401315.html>
137. Заборонити чоловікам виїзд за кордон після перемоги? У мережі розгорівся новий скандал: <https://glavcom.ua/country/society/zaboroniti-cholovikam-vijizd-za-kordon-pislja-peremohi-u-merezhi-rozhorivsja-novij-skandal-947247.html>
138. Виїзд жінок за кордон обмежать? Що чекає на військовозобов'язаних: <https://naglyad.org/uk/2023/09/11/viyizd-zhinok-za-kordon-obmezhat-shho-chekaye-na-vijskovo-zobov-yazanih/>
139. Президент відповів, чи підтримає мобілізацію жінок та зниження призовного віку: <https://www.slovoidilo.ua/2023/12/19/novyna/bezpeka/prezydent-vidpoviv-chy-pidtrymae-mozhlyvu-mobilizacziyu-zhinok-ta-znyzhennya-pryzovnoho-viku>
140. «Я не хочу бути мертвим героєм, хочу бути живим ухилинтом». Як тікають від армії і що з цим робити: <https://hromadske.ua/posts/ya-ne-hochu-buti-mertvim-geroeyem-hochu-buti-zhivim-uhilyantom-yak-tikayut-vid-armiyi-i-sho-z-cim-robiti>
141. Як і скільки чоловіків втекли з України, щоб не потрапити на фронт — розслідування ВВС: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-67451266>
142. Тисячам жінок заборонили виїзд за кордон. Про які професії йдеться: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64438285>
143. Порошенко подав до суду на Корнієнка і прикордонників, які не випустили його за кордон: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/petro-poroshenko-podav-do-sudu-na-korniienka-i-prikordonnikiv-novini-ukrajini-50378820.html>
144. «Викрадачі людей»: NYT пише про порушення під час мобілізації в Україні. Що каже влада? <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cyx4n5l5lpl0>
145. Повістка в спортзалі: «рейди» ширяться Україною: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4646802-povistka-v-sportzali-reidy-shyriatsia-ukrainou>

146. Полювання на ухилиянтів. Чому я вважаю мобілізацію програною битвою: <https://gazeta.ua/blog/60654/polyuvannya-na-uhilyantiv-comu-ya-vvazhayu-mobilizaciyu-progranoyu-bitvoyu>
147. Воювати до останнього українця?: <https://espreso.tv/voyuvati-do-ostannogo-ukraintsya>
148. Провідні експерти та правознавці підтверджують, що росія вчиняє геноцид в Україні – CNN: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/27/novyna/pravo/providni-eksperty-ta-pravoznavczi-pidtvverdzhuyut-rosiya-vchynyaе-henocyd-ukrayini-cnn>
149. Українським студентам іноземних вишів заборонили виїзд за кордон: https://zaxid.net/ukrayinskim_cholovikam_studentam_inozemnih_vishiv_zaboronili_viyizd_za_kordon_n1550043
150. Євген Кошовий розповів, чи йде на фронт: <https://glavred.net/stars/evgeniy-koshevoy-rasskazal-sobiraetsya-li-na-front-voevat-10383123.html>
151. «Батальйон Монако»: у списку підозрюваних «VIP-біженців» понад 80 осіб, серед них Суркіс та Столар: <https://susplne.media/272896-bataljon-monako-u-spisku-pidozruvanih-vip-bizenciv-ponad-80-osib-sered-nih-surkis-ta-stolar/>
152. Скасування готівки: Україну зроблять цифровим концтабором: https://strelaua.com/index.php?option=com_content&view=article&id=23079:2023-06-28-14-22-07&catid=1:2010-01-21-20-27-38
153. Україну вирішили перетворити на цифровий концтабір, як в рф — фахівець з кібербезпеки: <https://i-ua.tv/news/83445-ukrainu-vyrishyly-peretvoryty-na-tsifrovyyi-kontstabir-iak-v-rf-fakhivets-z-kiberbezpeky>
154. Цифровий концтабір чи можливості: економіст оцінив плюси та мінуси е-гривні: <https://economics.novyny.live/tsifrovii-kontstabir-chi-mozhливosti-ekonomist-otsiniv-pliusi-ta-minusi-e-grivni-101327.html>
155. В истории с разработкой мобильного приложения «Дія» (после двух лет умолчания) появились очень важные подробности:

<https://fakeoff.org/corruption/iz-rossii-s-lyubovyu-ushi-chikh-spetssluzhb-torchat-za-razrabotkoy-diya>

156. Президент відзначив державними нагородами низку медійників та артистів: <https://detector.media/community/article/202303/2022-08-29-prezydent-vidznachyv-derzhavnymy-nagorodamy-nyzku-mediynykiv-ta-artystiv/>

157. Министр обороны Украины заявил о планах мобилизации граждан, живущих за границей. Затем его пресс-служба заверила, что на повестке дня этого вопроса нет: <https://meduza.io/news/2023/12/21/ministr-oborony-ukrainy-zayavil-smi-o-planah-mobilizatsii-grazhdan-zhivuschih-za-granitsey-zatem-ego-press-sluzhba-zaverila-hto-na-povestke-dnya-etogo-voprosa-net>

158. Законопроект про призов чоловіків за кордоном буде готовий уже в січні: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/mobilizaciya-cholovikiv-za-kordonom-zakonoprojekt-bude-gotoviy-uzhe-v-sichni-novini-ukrajini-50378794.html>

159. Австрія відмовилася видавати українській владі чоловіків призовного віку, які втекли від мобілізації: <https://mind.ua/news/20262335-avstriya-vidmovilasya-vidavati-ukrayinskij-vladi-cholovikiv-prizovnogo-viku-yaki-vtekli-vid-mobilizaciyi>

160. Німеччина не видаватиме українських чоловіків, які отримують повістки: <https://hromadske.ua/posts/nimechchina-ne-vidavatime-ukrayinskih-cholovikiv-yaki-otrimayut-povistki>

161. Умеров: Міноборони розглядає можливість запрошувати у військкомат через електронні сповіщення: <https://suspilne.media/646142-umerov-minoboroni-rozgladae-mozlivist-zaprosuvati-u-vijskomat-cerez-elektronni-spovisenna/>

162. Чи можливі повістки в «Дії»: міністр поставив крапку: <https://tsn.ua/ato/chimozhlivi-povistki-v-diyi-ministr-postaviv-krapku-2473939.html>

163. Електронний ГУЛАГ в Росії: що відомо про нову систему мобілізації у РФ: <https://www.slovoidilo.ua/2023/04/12/stattja/bezpeka/elektronnyj-hulah-rosiyi-vidomo-pro-novu-systemu-mobilizaciyi-rf>

164. Нефективність монобільшості: український досвід:
<https://zn.ua/ukr/POLITICS/neefektivnist-monobilshosti-ukrajinskij-dosvid.html>
165. Очільник Чернігова звинувачує Офіс президента у спробах його усунути:
<https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/mer-chernigova-yde-proti-ofisu-prezidenta-interv-yu-z-vladislavom-atroshenkom-novini-ukrajini-50255260.html>
166. Експерт про спробу влади звинуватити Кличка у ситуації з метро: «Банковій Кличка треба «збити». А війна з РФ почекає»:
<https://www.dsnews.ua/ukr/politics/ekspert-pro-sprobu-vladi-zvinuvatiti-klichka-u-situaciji-z-metro-bankoviy-klichka-treba-zbiti-a-viyna-z-rf-pochekaye-09122023-492169>
167. Кличко заявив німецькому виданню Der Spiegel, що Україна рухається до авторитаризму: <https://bukvy.org/klychko-zayavyv-nimeczkomu-vydannyu-der-spiegel-shho-ukrayina-ruhayetsya-do-avtorytaryzmu/>
168. «Ми вже не відпускаємо людей»: багато нардепів хочуть скласти повноваження – Арахамія: <https://tsn.ua/politika/mi-vzhe-ne-vidpuskayemo-lyudey-bagato-nardepiv-hochut-sklasti-povnovazhennya-arahamiya-2469076.html>
169. Скільки людей підтримують Зеленського та Раду:
<https://tsn.ua/ukrayina/dovira-do-vladi-padaye-skilki-lyudey-pidtrimuyut-zelenskogo-ta-radu-2474065.html>
170. «Единая мобилизованная вертикаль». Как выглядит украинская политика спустя полгода войны: <https://www.bbc.com/russian/features-62756044>
171. В українській владі зароджується «нова олігархія» – Business Insider:
<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cy7rq3w5rwp0>
172. «Ми тестуємо модель переходу від парламентсько-президентської держави до президентської» – Корнієнко: <https://bukvy.org/my-testuyemo-model-perehodu-vid-parlamentsko-prezydentskoyi-derzhavy-do-prezydentskoyi-korniyenko/>

173. Після тиску з боку США в Україні розробляють план реформ на основі Концепту посилення стійкості демократії:

<https://nikvesti.com/ua/news/politics/277246>

174. Оптимистичные заявления Зеленского по фронту создают раскол между его офисом и военными: <https://meduza.io/news/2023/12/11/ft-optimistichnye-zayavleniya-zelenskogo-o-situatsii-na-fronte-sozdayut-raskol-mezhdu-ego-ofisom-i-voennymi>

175. Всі ракети знищені, але влучання є. Навіщо нас дезінформують?:

<https://gazeta.ua/blog/60673/vsi-raketi-znischeni-ale-vluchannya-ye-navischo-nas-dezinformuyut>

176. «Не буде економіки – не буде й армії». Що чекає Україну через можливе зменшення допомоги Заходу?: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-nichym-vouyvaty-naslidky-zmenschennya-dopomohy-zakhodu/32665127.html>

177. МВФ попередив про ризик для економіки України через тривалу та інтенсивну війну: <https://tsn.ua/groshi/mvf-poperediv-pro-rizik-dlya-ekonomiki-ukrayini-cherez-trivalu-ta-intensivnu-viynu-2446093.html>

178. Жорсткі зміни. Що передбачає для суспільства перехід на воєнні рейки: <https://texty.org.ua/fragments/111376/zhorstki-zminy-sho-peredbachaye-perehid-na-voeyenni-rejky-dlya-suspilstva/>

179. Сергій Марченко: «Якщо не перестанемо купувати дорогі телефони й автомобілі, економіка зробить болючі висновки дуже швидко»: https://lb.ua/news/2023/12/15/589179_sergiy_marchenko_yakshcho.html

180. Надо меньше есть: Депутат Гутенев обвинил россиян в росте цен: https://kapital-rus.ru/news/402745deputat_gutenev_zayavil_cho_rossiyane_sami_vinovaty_v_roste_cen/

181. Триста «спартанців». Що буде, якщо Рада втратить ще сотню депутатів: <https://www.unian.ua/politics/novini-ukrajini-shcho-bude-yakshcho-rada-vtratit-shche-sotnyu-deputativ-12485625.html>

182. Вибори в Україні під час війни неможливі: <https://www.oporaua.org/vybory/wartime-elections-in-ukraine-are-impossible-24803>
183. (НЕ)легітимна влада? Чи можуть в Україні перехитрити закон та провести вибори під час війни: <https://espresso.tv/nelegitimna-vlada-chi-mozhut-v-ukraini-perekhitriti-zakon-ta-provesti-vibori-pid-chas-viyni>
184. Порушення у справі Жеваго – маркер неспроможності судової системи забезпечити право на захист, - адвокат: <https://espresso.tv/cherez-te-shcho-spravu-ne-napravlyayut-do-sudu-porushuetsya-pravo-na-dostup-do-pravosuddya-advokat-zhevago>
185. SCM Ріната Ахметова виходить з медійного бізнесу: <https://ukraine.segodaya.ua/ua/ukraine/scm-ahmetova-vyhodit-iz-mediynogo-biznesa-1630074.html>
186. Звернення редакції Медіахолдингу «Вести Україна»: <https://vesti.ua/uk/strana-uk/obrashhenie-redaktsii-mediaholdinga-vesti-ukraina>
187. Україна. Події 2022 року: <https://www.hrw.org/uk/world-report/2023/country-chapters/383664>
188. Владу можна критикувати навіть під час війни: опитування: <https://wz.lviv.ua/news/500500-vladu-mozhna-krytykuvaty-navit-pid-chas-viiny>
189. СБУ проти УПЦ. Як і чому Зеленський та спецслужби взяли за (не)московську церкву: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63802715>
190. УПЦ МП хоче обговорити з вірянами, як бути церкві через війну: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-mp-pro-svoye-maybutnye/31846442.html>
191. Відлучились від реальності. Держава планує заборонити УПЦ Московського патріархату. Що буде з нею далі: <https://forbes.ua/money/derzhava-planue-zaboroniti-upts-mp-chomu-lishe-teper-03122022-10233>
192. Які проросійські партії заборонили в Україні під час повномасштабної війни: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/11/infografika/polityka/yaki-prorosijski-partiyi-zaboronyly-ukrayini-povnomasshtabnoyi-vijny>

193. Медична мафія: чим загрожує скандальний закон «Про систему громадського здоров'я» та як він порушує права українців: <https://i-ua.tv/society/61554-medychna-mafiia-chym-zahrozhuie-skandalnyi-zakon-pro-systemu-hromadskoho-zdorovia-ta-ia-k-vin-porushuie-prava-ukraintsiv>
194. Тоталітаризм: <https://vue.gov.ua/Тоталітаризм>
195. Авторитаризм: <https://vue.gov.ua/Авторитаризм>
196. Чи може Залужний бути конкурентом Зеленському? І чи є ним насправді?: <https://www.radiosvoboda.org/a/zaluzhnyi-zsu-zelenskyi-konkurenciya/31933006.html>
197. Залужного в президенти? Генерал Марченко розтлумачив заяву в інтерв'ю: <https://glavcom.ua/country/society/heneral-marchenko-zrobiv-zajavu-shchodo-diskreditatsiji-holovnokomandujuchoho-zsu-970029.html>
198. Притула не станет новым Зеленским. Для чего же он создает свою партию?: <https://rubryka.com/ru/article/prytula-party/>
199. Журналіст Укрінформу, що розповів про «темники» в агентстві, отримав повістку: <https://texty.org.ua/fragments/112606/zhurnalist-ukrinformu-sho-rozpoviv-pro-temnyky-v-ahentstvi-nastupnoho-dnya-otrymav-povistku/>
200. Ставши президентом, я дав би два тижні всім «провладним мужам» на те, щоби вони зібрали манатки і звалили з країни: <https://dilovyi.info/stavshy-prezydentom-ya-dav-by-dva-tyzhni-vsime-provkladnym-muzham-na-te-shhob-vony-zibraly-manatky-j-zvalyly-z-krayiny/>
201. Арестович заявив, що йде в президенти і його рейтинг рекордно змінився: <https://glavcom.ua/country/society/arestovich-zajaviv-shcho-jde-v-prezidenti-i-joho-rejtin-h-rekordno-zminivsja-infohrafika-975374.html>
202. Напрямок справ та довіра політичним діячам (2023): <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1336&page=1>

203. Зеленський не піде в президенти після війни:
<https://www.dw.com/uk/zelenskij-ne-planue-znov-balotuvatisa-v-prezidenti-pisla-zaversenna-vijni/a-67066584>
204. В ОП підготували звернення до КСУ щодо подальшої легітимності Зеленського. Але бояться його подавати: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/v-op-pidhotuvali-zvernennja-do-ksu-shchodo-podalshoji-lehitimnosti-zelenskoho-ale-bojatsja-joho-podavati.html>
205. Срок полномочий Зеленского истекает через два месяца – однако новых выборов в Украине не будет из-за войны. Как президент борется с угрозой утраты легитимности?: <https://meduza.io/feature/2024/03/12/srok-polnomochiy-zelenskogo-istekaet-cherez-dva-mesyatsa-no-novyh-vyborov-v-ukraine-ne-budet-iz-za-voyny-kak-prezident-boretsya-s-ugrozoy-utraty-legitimnosti>
206. «Якщо у воєнний час можна замінити Головнокомандувача ЗСУ, то можна і президента» – Кличко: <https://bukvy.org/yakshho-u-voyennyj-chas-mozhna-zaminyty-golovnokomanduvacha-zsu-to-mozhna-i-prezydenta-klychko/>
207. Довіра телемарафону «Єдині новини»: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1369&page=1&t=1>
208. «Журналістські стандарти та професійна етика в умовах війни»: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/247106.html
209. У МОН відповіли, чому нові правила перетину кордону не стосуються студентів приватних вишів: <https://hromadske.ua/posts/u-mon-vidpovili-chomu-novi-pravila-peretinu-kordonu-ne-stosuyutsya-studentiv-privatnih-vishiv>
210. Мобілізація українців з-за кордону: в ООН зробили гучну заяву: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/2024-02-20/mobilizatsiya-ukraintsev-iz-za-granitsyi-v-oon-sdelali-gromkoe-zayavlenie/314579>
211. Чи можна відмовитися від мобілізації за релігійними переконаннями? Правозахисник дав чітку відповідь: <https://news.telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2024->

[05-30/5855060-chi-mozhna-vidmovitisya-vid-mobilizatsii-za-religiynimi-perekonannyami-pravozakhisnik-dav-chitku-vidpovid](https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1406&page=1)

212. Дітям ухилиянтів не заборонятимуть вступ до вишів:

<https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zakon-pro-mobilizaciyu-dityam-uhilyantiv-ne-zaboronyat-vstup-do-vishiv-zayaviv-arahamiya-50394455.html>

213. Зниження призовного віку може поставити економіку України під загрозу:

<https://bukvy.org/znyzhennya-pryzovnogo-viku-mozhe-postavyty-ekonomiku-ukrayiny-pid-zagrozu-nyt/>

214. Порошенко планує балотуватися в президенти після війни:

<https://www.dw.com/uk/porosenko-planue-brati-ucast-u-viborah-prezidenta-pisla-zaversenna-vijni/a-68732117>

215. В Україні и России продолжается мобилизация:

<https://meduza.io/feature/2024/04/23/v-ukraine-i-rossii-prodolzhaetsya-mobilizatsiya-pravila-po-kotorym-lyudey-zabirayut-v-armiyu-v-obeih-stranah-mestami-ochen-pohozhi>

216. 10 наслідків заборони консульського обслуговування українців за кордоном:

<https://minfin.com.ua/ua/2024/05/01/126001108>

217. Як буде працювати закон про мобілізацію: <https://babel.ua/texts/106361-iz-zakonom-pro-mobilizaciyu-nibi-vse-zrozumilo-chi-ni-naspravdi-ni-yak-pozbavlyatimut-vodiyskih-posvidchen-chi-zmozhe-policiya-nasilno-dostavlyati-v-tck-poyasnyuyemo-z-ekspertami-y-avtorami-dokumenta>

<https://babel.ua/texts/106361-iz-zakonom-pro-mobilizaciyu-nibi-vse-zrozumilo-chi-ni-naspravdi-ni-yak-pozbavlyatimut-vodiyskih-posvidchen-chi-zmozhe-policiya-nasilno-dostavlyati-v-tck-poyasnyuyemo-z-ekspertami-y-avtorami-dokumenta>

218. Автомобіль військовим передали жителі Лукашівки Вінницького району:

<https://eparhia.vn.ua/2024/05/01/avtomobil-dlya-vijskovih-peredali-meshkanci-lukashivki-vinnickogo-rajonu/>

219. Наскільки вважають Україну демократією і пріоритетність демократичної системи:

<https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1406&page=1>

220. Як Зеленський перетворився на антигероя власних політичних лозунгів:
<https://bukvy.org/zrobymo-yih-razom-yak-volodymyr-zelenskyj-peretvoryvsya-na-antygeroya-vlasnyh-politychnyh-lozungiv/>
221. Войны все больше, демократии все меньше:
<https://meduza.io/feature/2024/02/03/voyny-vse-bolshe-demokratii-vse-menshe>
222. Ο Τσερκάσι Θεοδόσιος μίλησε στον ΟΗΕ για τους φυλακισμένους δημοσιογράφους: <https://www.romfea.gr/ekklisies-ts/ekklisia-tis-oukranias/62607-o-tserkasi-theodosios-milise-ston-oie-gia-tous-fylakismenous-dimosiografous>
223. Україна є однією з найдемократичніших країн Європи — Зеленський:
<https://bukvy.org/ukrayina-ye-odniyeyu-z-najdemokratychnishyh-krayin-yevropy-zelenskyj/>
224. Стефанчук назвав ворогами України тих, хто ставить під сумнів легітимність Зеленського: <https://hromadske.ua/polityka/224528-stefanchuk-nazvav-vorohamy-ukrayiny-usikh-khto-stavyt-pid-sumniv-lehitymnist-zelenskoho>
225. 2023 Country Reports on Human Rights Practices: Ukraine:
<https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine/>
226. Відмова від потенційного роботодавця через ймовірну мобілізацію:
<https://dev.ua/news/vidmova-1717406681>
227. У «Слuzі народу» назвали демократію під час війни помилкою:
<https://tsn.ua/ukrayina/u-sluzi-narodu-nazvali-demokratiyu-pid-chas-viyni-pomilkoyu-2565618.html>
228. Виступ Президента на Конференції послів України:
<https://www.president.gov.ua/news/shodnya-vi-mayete-vidchuvati-sho-vid-vashoyi-roboti-zalezhit-80041>
229. У «Слуг народу» не вперше заявляють про диктатуру:
<https://tsn.ua/ukrayina/u-frakcii-sluga-narodu-ne-vpershe-zayavlyayut-pro-diktaturu-ekspert-prokomentuvav-skandalnu-zayavu-nardepa-2539060.html>

230. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади:
<https://razumkov.org.ua/novyny/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-vira-v-peremogu-stavlennia-do-vyboriv-berezen-2024r>
231. 5-річчя президентства Володимира Зеленського: як змінилася ситуація з демократією і економікою в Україні та бажана форма правління:
<https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1411&page=1>
232. Напрямок справ та довіра політичним діячам (2024):
<https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1368&page=1&t=1>
233. Сприйняття потреби у виборах президента України:
<https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1371&page=1&t=1>